4.1. Entrevistes

HEURA MARÇAL i FINA BIRULÉS:

“Marçal estaria interessada en alguns dels debats que hi ha actualment sobre feminisme i hi intervindria. Perquè no hi havia res que li agradés més que discutir, pensar, i parlar sobre temes que l’interessessin”

Heura Marçal és la filla de Maria-Mercè Marçal. Va néixer l’any 1980 i tenia 17 anys quan va morir Marçal. **Fina Birulés** va ser parella de Maria-Mercè Marçal. Es van conèixer l’any 1984.

D’esquerra a dreta: Maria-Mercè Marçal, Heura Marçal i Fina Birulés. Font: Fundació Maria-Mercè Marçal

Quedo amb Heura Marçal i Fina Birulés. Per fi podré conèixer les protagonistes de molts dels poemes de Marçal. En el cas de l'Heura, "el teu cos riu i riu, / esbojarrat a voltes, d'altres maliciosament, per sota el nas" i en el cas de Birulés "Fina amor, joc extrem, or subtil / que em cremes sense tornar-me cendra". Hem quedat a la Facultat de Filosofia i lletres de la UB, on la Fina hi té el despatx. Em trobo, de primer, amb la Fina i esperem l'Heura mentre m'explica com són els seus estudiants. La Fina albira l'Heura de lluny. "Per la manera com camina, sé que és ella", em diu. I mentre es va acostant m'explica que "fa poc que l'Heura s'ha tallat el cabell". Ara ja hi som totes tres.

Em dona la sensació que tant la Fina com l'Heura són dones de poques paraules; poques paraules però molt mesurades. Amb això s'assemblen a la Maria-Mercè, pel que m'han anat dient! Observo la relació que tenen entre les dues i em meravella. Semblen molt unides. "Quina tallada que t'has fet!" li diu la Fina a l'Heura. "Sí, encara no me l'havies vist?" li respon. Un cop som al despatx, aprofiten la trobada per signar paperassa de la Fundació Maria-Mercè Marçal —elles dues en són les fundadores i han de canviar els estatuts. Llegeixo en els seus gestos i en la conversa que mantenen com s'estimen, com s'aprecien i com es tenen en compte una i altra.

Explico a totes dues alhora el meu projecte i, d'entrada, em sembla presenciar en els seus rostres una certa por. Aquest cop no estic preguntant a algú per la Maria-Mercè Marçal poeta, ni per la Maria-Mercè Marçal amiga. Estic preguntant per la Maria-Mercè Marçal mare. I per la Maria-Mercè Marçal companya. I això, imagino, no vegis, com deu costar! Vull que se sentin a gust, no vull fer cap pregunta que les pugui incomodar ni cohibir. No vull xafardejar sobre la vida de la poeta ni que m'expliquin detalls íntims. Només vull conèixer Maria-Mercè Marçal des de la perspectiva de les dues dones més importants de la seva vida —un cop més, encara no em crec la sort que tinc—. Així doncs, començo preguntant-les per la biografia de la poeta.

Heu llegit la biografia de Lluïsa Julià?

HEURA MARÇAL: "Jo no. Vaig començar a llegir el primer capítol i vaig dir: no, no, no. I això que en el primer capítol jo encara no hi surto perquè parla de la infantesa de la meva mare... No ho sé... Se'm feia molt estrany. Tampoc no sóc gaire de biografies en

general… No és que m'interessin les biografies en general, de ningú… [riu] però no sé, no estava còmoda".

FINA BIRULÉS: "Jo el que haig de dir és que hi ha molta feina. Ha fet molta feina la Lluïsa, i això és d'agrair".

Què creieu que diria Maria-Mercè Marçal, de veure que s'ha fet aquesta biografia, si la pogués tenir a les mans?

FINA BIRULÉS: "Deuria pensar: ai, ai, ai, que moriré aviat. Bromes a part, penso que ella, com d'altres escriptores, però ella molt especialment, considerava que era important el que feia. Em sembla un signe de bona salut mental, i no em refereixo a la salut mental dels psicòlegs, eh. Considerava que la seva obra era una cosa que l'importava fer-la, que l'importava que dialogués com fa amb altres escriptores, escriptors,... I a la seva biografia, potser, es pot notar això".

HEURA MARÇAL: "No sé si s'hauria sorprès… No crec que fos una cosa fora de [sèrie]… Però, en canvi, si que vaig tenir la sensació, quan vam fer les Jornades Marçalianes a Cambridge, que això segur que no s'ho imaginaria…! Vaig pensar-ho. No sé si s'hauria esperat aquest àmbit més internacional… Però una biografia en l'àmbit català, potser sí…".

I què creieu que us diria la Mercè, si sabés que li heu muntat una fundació?

FINA BIRULÉS: "No sé què diria… És una cosa difícil de saber. Més enllà d'això, que penso que ella concedia importància al que feia… Ella tenia molt clar que el seu arxiu, la seva obra se n'anava a la Biblioteca de Catalunya. Va ser un desig d'ella. No era allò de dir: em moro i ja fareu el que us sembli… No, no. Hi havia un clar desig d'això. Per tant, implícitament, hi ha aquest reconeixement del valor de la seva obra. Què pensaria de la Fundació? No ho sé..."

Vàreu decidir publicar *El senyal de la pèrdua* (Empúries, 2014), que inclou un dietari de la malaltia que va patir la poeta —un càncer de pit— i les cartes que es va anar

enviant amb Jean-Paul Goujon, biògraf de Renée Vivien. Com van rebre els lectors, la publicació del llibre?

FINA BIRULÉS: "En general molt bé, i com que a més també incorporava la correspondència del Goujon, en aquesta correspondència ella parla de moltes coses, i especialment podríem dir de la seva poètica... És com si de cop i volta al Goujon li hagués tocat; doncs ara seràs tu! A part de la seva amistat... Però ara seràs tu a qui li expliqui [la meva vida]... I penso que això a través d'una correspondència i conjuntament amb el diari fa un llibre que ha resultat molt interessant".

HEURA MARÇAL: "El vincle amb Goujon era literari, després es van fer amics per carta, però bàsicament el lligam era literari. Potser un altre tipus de correspondència no l'hauríem publicat, amb altres amics. I sí que m'havien dit diverses persones: gràcies per haver publicat la correspondència perquè es veia com una part de la Mercè diferent, que no trobes amb la poesia o a la novel·la, més la seva persona de com es podia relacionar, més directa. Gent que no l'havia conegut, doncs, em va agrair que va ser com conèixer-la una mica. No només literàriament sinó també personalment".

"Gent que no havia conegut la Mercè em va agrair que [amb *El senyal de la pèrdua*] va ser com conèixer-la una mica. No només literàriament sinó també personalment"
Heura Marçal

Us va costar la decisió de publicar-lo?

HEURA MARÇAL: "Al nostre parer, sinó no ho hauríem publicat, clarament hi havia una voluntat literària. De fet, quan comença [el dietari] ella mateixa ho diu. En aquest sentit estàvem bastant tranquil·les perquè no eren quatre papers trobats sota algun lloc, amagats, no. Clarament hi havia una voluntat que allò tingués una unitat molt literària. De fet, sovint hi havia moltes al·lusions que es podrien trobar ja a l'obra publicada. I, evidentment, hi ha poemes que després surten a *Raó del cos*".

Maria-Mercè Marçal va saber que volia treballar la poeta ***Renée Vivien*** *(pseudònim de Pauline Mary Tarn) després que la seva figura la fascinés completament. És per això que va realitzar diversos viatges a París, va recopilar un munt d'informació i va acabar escrivint la novel·la* La passió segons Renée Vivien, *que va obtenir el Premi Carlemany de novel·la l'any 1994. El biògraf d'aquesta poeta,* ***Jean-Paul Goujon****, en assabentar-se d'aquesta novel·la es va posar en contacte amb Maria-Mercè Marçal. Així va néixer l'inici de la correspondència que van mantenir els últims anys de vida de Marçal i que surt publicada a* El Senyal de la pèrdua. *Una de les coses que més em va cridar l'atenció és com tot i la gran admiració que sentia Maria-Mercè Marçal pel biògraf, no dubtava gens en expressar-li la seva disconformitat amb aspectes que ella no compartia. Un exemple clar és quan li diu: "a què treu cap aquest acarnissament contra la pobra* ***Almudena Grandes****, aquest atac en què barreges indistintament la seva manera de vestir, la seva escriptura i l'èxit dels seus llibres?! Quin descans «haberte caído en gracia»".*

Maria-Mercè Marçal era una persona que no tenia cap mirament a dir el que pensava si ho creia així?
HEURA MARÇAL: "Sí, però ho deia amb diplomàcia".

FINA BIRULÉS: "S'ho pensava bastant. No era en principi, no era una reacció immediata. Intentava pensar bastant què era el que volia dir però no per això es descuidava de dir-ho. Ho deia. Un exemple és quan li diu això a Goujon però també, per exemple, escriu una carta a Goytisolo perquè l'ha disgustat un article que va treure a, no sé si era El Periódico... Jo recordo que li sabia greu dir-li el que pensava perquè l'apreciava molt, però al mateix temps no volia deixar de dir-li, no deixava passar les coses. De dir-li directament, també era capaç de dir-li, però si es prenia un temps per pensar-se el que volia dir, no s'oblidava que el que volia dir era allò".

Les cartes que va escriure Maria-Mercè Marçal a Jean-Paul Goujon les escrivia en francès, amb el suport del diccionari, perquè les pensava en la seva llengua materna, el català. Quan Heura Marçal va creure que el contingut d'aquesta correspondència havia de ser publicat, es va crear la imatge a la inversa. Heura Marçal es va trobar traduint les cartes del francès a la llengua materna de la seva mare, el català.

Heura, com ha estat això de traduir les cartes de la teva mare del francès al català?

HEURA MARÇAL: "És molt curiós perquè recordo que en aquesta carta amb el Goujon i també altres cartes, i hi apareixen temes que també apareixen a *Sota el signe del drac* [un recull d'escrits diversos de Marçal; des de pregons de festes fins a articles]. De vegades em trobava que a l'hora de traduir hi havia diferents opcions, diferents sinònims, i *Sota el signe del drac* em va ajudar a decidir. Dic, ah mira, aquí està parlant del vel de Penèlope,... no sé com en deia però ho deia d'una manera que no era de la manera més habitual... Ah, doncs ella en deia així! D'aquesta manera, bàsicament. Amb el que diu a *Sota el signe del drac*, perquè de prosa és el que era més similar, el que estava més proper [a la seva parla] perquè era assaig. Tot i que de vegades feia pràcticament assajos al Goujon [riu], a les cartes, li argumentava els seus punts de vista. En aquest sentit, de buscar les expressions. Algun cop potser d'algun poema, alguna paraula,... Però bàsicament de *Sota el signe del drac*".

La poesia de Marçal s'ha traduït, entre d'altres idiomes, al francès, sota el llibre *Trois fois rebelle*. Creieu que li hauria fet il·lusió saber que ha estat traduïda al francès?

FINA BIRULÉS: "N'estaria molt contenta. Era molt francòfona. A part, de per qui les ha traduït, també! Llàstima que la novel·la no s'hagi traduït al francès... Costa una mica, no sé perquè... "

HEURA MARÇAL: "Ara a sortirà en anglès Sortirà abans en totes les llengües... [riu]".

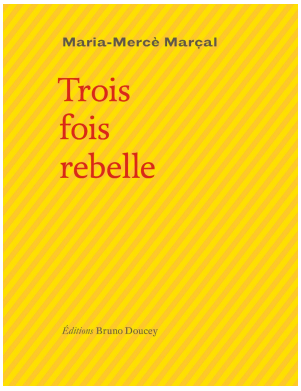

Trois fois rebelle, traducció de la poesia de Marçal per Annie Bats.

I això? Per què és tan difícil?

HEURA MARÇAL: "Diverses vegades hi ha hagut editorials interessades però al final no ha quallat...".

Però prosperarà?

LES DUES. "Sí, creiem que sí".

HEURA MARÇAL: "Quan els astres s'alineïn… Potser quan es publiqui en anglès… Vés a saber!"

Molta gent m'ha dit que a través de la poesia manté un diàleg amb Marçal. A vosaltres us passa?

HEURA MARÇAL: "Potser ara no tant. Però durant bastants anys, el fet de llegir la [seva] poesia, especialment, era com trobar respostes a preguntes que podria fer-li ara. Un diàleg no, perquè perquè hi hagi diàleg hi ha d'haver una interacció, però sí trobar respostes a les meves preguntes. Per a entendre-la a ella i entrendre'm a mi, en molts aspectes personals, de relacions… "

T'hi has vist reflectida, en alguns versos?

HEURA MARÇAL: "Sí, abans potser m'hi veia més. Per això deia que era més abans. Ara no tant, la veig [més] a ella".

FINA BIRULÉS: "En el meu cas, com que molta de la poesia ja la coneixia, el diàleg ja hi era. Però amb el fet de la mort, l'obra adquireix de cop i volta un paper. Però no sé si la paraula seria diàleg… He llegit, reconec... De vegades no reconec el que em pensava que reconeixeria…".

Si poguéssiu tenir-la ara davant, de què creieu que aniria la conversa? Més enllà dels temes personals, és clar…

FINA BIRULÉS: "No sabria dir-t'ho… És que han passat molts anys, i moltes coses… Una cosa que possiblement tindria sentit preguntar-li és què en pensa d'aquesta explosió de la seva poesia i del seu nom i del fet que tu estiguis realitzant el treball de final de grau sobre ella... Com deies tu, hi ha una part de poetes joves que hi dialoguen… Això és,

diguem-ne, important i no sé com ho valoraria ella. Però per la resta, em sembla molt difícil dir… Pensa que es mor abans de l'11-S… [l'any 1998]. El món, Catalunya, tot ha canviat."

No sé si tu, Fina, un dels aspectes que també li comentaries seria com el feminisme, poc a poc, va fent la seva feina i que en els 8-M cada cop surt més gent al carrer a demanar un canvi…

FINA BIRULÉS: "Jo penso que sobretot el 8-M de l'any passat [2018], que va ser la sorpresa, no el d'aquest any que era com una confirmació, l'hagués alegrat molt i estaria molt interessada en alguns debats que hi ha actualment sobre feminisme, queer, *post*, *des*, *trans*, tots aquests prefixos,… Estaria interessada i intervindria en el debat perquè no hi havia res que li agradés més que discutir, pensar, parlar sobre temes que l'interessessin…".

"[Marçal] estaria interessada en alguns dels debats que hi ha actualment sobre feminisme i hi intervindria. Perquè no hi havia res que li agradés més que discutir, pensar, i parlar sobre temes que l'interessessin"
Fina Birulés

Li comentaríeu, per exemple, el precedent que ha sigut amb l'amor lèsbic i la maternitat? Un dels llocs on m'agradaria portar-la, en aquesta Entrevista mai vista a Maria-Mercè Marçal, és a la llibreria La Central del carrer Mallorca per tal que veiés la quantitat de poetes que a dia d'avui plantegen aquests temes en els seus llibres. Em dóna la sensació que amb la seva poesia va obrir tot un camí a d'altres poetes…

FINA BIRULÉS: "Jo diria que una cosa que la sorprendria seria que la portéssis a La Central i no a la Llibreria de les Dones, en el sentit que fa vint anys moltes d'aquestes poetes no es veien a les llibreries normals. Ella, el que va fer, no va ser només oferir un enfoc sobre aquestes qüestions sinó buscar les paraules. Unes paraules que no estiguin

carregades del discurs del qual ella es volia allunyar. Hi ha allà una feina que no crec que sigui només de quina concepció tenia de la maternitat o no. És una poeta i, a més a més, una gran poeta, i tossuda, i amb una gran capacitat de buscar paraules per dir les experiències que ella ha tingut sense recórrer al llenguatge de l'opressor, per entendre'ns. Sense recórrer a paraules que estan carregades de misogínia, per exemple. O aconseguint girar-les... Fa un treball sobre el llenguatge, penso, que és molt important i s'hi pot transitar des de concepcions molt diferents en el llenguatge...

A què et refereixes?

Amb això del treball sobre la llengua et poso un exemple, que no té res a veure amb Maria-Mercè Marçal: imagina't què significava fer poesia o escriure en alemany, després del nazisme, quan malgrat tu del conductor de l'autobús en deies führer, führer en el llenguatge era [el que era]... Com recuperes les paraules, com uses les paraules i les expressions de manera que resulta que hi ha una altra manera de dir les experiències que no passa per aquell llenguatge que t'ha vingut ple de connotacions negatives".

"No només va oferir nous enfocaments sobre la maternitat o l'amor lèsbic sinó que va trobar les paraules per descriure la seva experiència sense recórrer al llenguatge que t'ha vingut donat i que està ple de connotacions negatives"
Fina Birulés

Amb quines paraules ho veus, això?

FINA BIRULÉS: "A *La germana, l'estrangera* hi ha recursos per dir coses al revés de com es diuen... Aquell que diu: «t'he parit amb plaer, t'he engendrat amb dolor»... A veure què diu això! Com a mínim, genera perplexitat... I diversos... Si ho llegeixes amb aquesta clau d'atendre les paraules i a les expressions, de manera que no transmetin el que habitualment transmeten sobre l'embaràs... Allà hi ha una gran feinada. I no m'estranya

que entri en diàleg amb altres [poetes] perquè això sí que obre camins... Trobar paraules per dir..."

Una de les coses que m'han explicat d'ella és que era una gran lectora. De fet, a *El senyal de la pèrdua*, deixa constància com una de les coses que més pànic li fa de morir és tots els llibres que no podrà llegir, potser més que no pas els que no escriurà. Creieu que, si ho pogués fer a dia d'avui, li hauria agradat més llegir llibres nous o, més aviat, rellegir els que ja havia llegit?
LES DUES. "Li hauria agradat llegir els llibres que no havia llegit encara, però tenia pendents per llegir".

HEURA MARÇAL: "Per a ella [el fet de llegir] era una gran font de plaer i d'aliment. De saciar una set de coneixement".

FINA BIRULÉS: "Es podia llegir tot un llibre pràcticament dreta en una llibreria. Tot un llibre potser no, però mig sí. Això indica també una gran capacitat d'abstreure's. En llegir, és igual que al teu voltant passin coses que no et destorba".

"Tenia una gran capacitat d'abstracció. Quan llegia, era igual que al seu voltant passessin coses. Res no la destorbava"
Fina Birulés

HEURA MARÇAL: "Sí, una amiga meva quan venia a casa em preguntava: que no li caic bé a la teva mare? Quan vinc a veure-la no em saluda... I jo li responia: ah, sí que li caus bé però no t'ha dit res perquè està llegint. Segurament ni ha sentit el timbre, ni ha sentit que obrien la porta". "De fet, hi ha bastantes anècdotes d'això... Tampoc no es va assabentar que es va incendiar Collserola un estiu. Casa nostra era a tocar del bosc i quan se'n va adonar, va trucar els bombers i li van dir: «senyora, si fa dos o tres hores

que hi treballem, hem desallotjat a tothom», i quan va sortir al carrer hi havia els bombers, tots els veïns,... I ella no se n'havia adonat de res".

FINA BIRULÉS: "La capacitat d'abstracció que tenia era molt... D'abstreure's del context... De no sentir... I en aquest cas el merder que hi devia haver...".

També m'han dit que era molt exigent, sobretot amb la llengua... I que, precisament, a tu Heura, quan eres petita et va corregir totes les faltes del teu diari personal...
HEURA MARÇAL: "Em vaig trobar el diari amb les faltes d'ortografia corregides".

FINA BIRULÉS: "Normalment, la gent procura que la filla no se n'assebenti, que has llegit el seu diari, però si tu li corregeixes les faltes li estàs dient: l'he llegit!"

HEURA MARÇAL: "I no només això, sinó que m'és igual, que ho sàpigues..." [riuen]

A l'hora de ser mare, Marçal tenia clar que volia establir amb tu, Heura, una relació horitzontal, més aviat de germanes. Com ho portava a la pràctica això?
HEURA MARÇAL: "Més amb el tipus de relació, de conversa... Tant de jo saber com estava ella, o ella de saber com estava jo a nivell íntim. Que potser, de vegades, mare i filla no s'expliquen tantes coses i ella tenia un interès clar per saber totes les xafarderies [riu]... No sé què hauria passat més endavant però estava bastant oberta. Li explicava pràcticament tot. No sé si és més aviat una relació de germanes... No ho sé, perquè no he tingut germans però jo no sé si els germans s'expliquen tantes coses... hi ha germans que no tenen una relació molt íntima... Però sí que és veritat que no hi havia aquesta jerarquia que potser hi pot haver a les relacions materno-filials... És veritat. També preferia que li digués Mercè, era de moda aquella època... Més que no mama. A la classe on vaig anar això també passava amb altres famílies (...) Et deia això de germanes perquè potser era més d'amigues que de germanes. Es podia assimilar més a una amistat".

FINA BIRULÉS: "Però també això, una relació molt volguda. Aquesta relació de dir: fem-ho d'una altra manera, a veure si això surt més bé".

El 27 d'octubre de 1997, a l'entrevista que va li va fer Guillermina Motta per la ràdio, Marçal deia: "«Estic molt cansada d'aquest país». De l'actitud «de voler i no poder»; de «ser i no ser». M'encantaria ser eslovaca. Han assumit els seus riscos i van endavant. Als catalans se'ns veu com «els rebels», «nosaltres fem la nostra» i «acaba fent riure». «No tinc cap mena d'aspiració de país i de llengua en un gran país però...» «Hi ha coses molt cansades». És arriscat dir que ho subscriuria?

FINA BIRULÉS: "Penso que segurament ho subscriuria però a continuació aclariria perquè ho subscriuria i aleshores, vés a saber què diria (...). Potser també hi ha en la Mercè Marçal aquesta espècie d'alguna cosa que també té a veure amb la llengua. Aquesta necessitat sistemàtica de justificar la teva llengua... No és que no estigués a favor del bilingüisme, el trilingüisme, de conèixer llengües... No només era la qüestió nacional, en el sentit més d'independència, sinó també de la qüestió que té a veure amb la llengua i crec que hi ha una entrevista que diu que vol ser eslovena. No eslovaca. No sé si es va confondre... Eslovènia es va separar de l'ex Iugoslàvia molt al principi i va tenir vint dies de guerra, tot allò va ser un disbarat però aquests es van separar i, fins a cert punt, salvar de tot el desastre que hi va haver a Croàcia, Sèrbia... I en aquesta entrevista no parla del com ho han fet sinó per la llengua. És com aquell qui diu: una llengua amb la que no s'hagi d'estar justificant constantment".

A Santa Coloma de Gramenet, hi ha un mur on està escrita la seva famosa primera *Divisa*. Recorrentment hi passa una cosa molt curiosa i és que hi ha qui es dedica a borrar els termes nació i oprimida i, més endavant, algú que els torna a escriure. És un dels llocs on m'agradaria portar-la perquè veiés que els seus versos sobresurten dels llibres, encara a dia d'avui. Què creieu que diria ella, si s'ho trobés davant?

HEURA MARÇAL: "Crec que precisament aquesta *Divisa* vol ser controvertida. És la funció que té aquesta divisa. Ara potser és menys controvertida..."

La *Divisa* de Maria Mercè Marçal, al carrer de la Mercè de Santa Coloma de Gramenet. Font: Nil Sánchez.

HEURA MARÇAL: "Crec que precisament aquesta *Divisa* vol ser controvertida. És la funció que té aquesta divisa. Ara potser és menys controvertida…"

FINA BIRULÉS: "No sé què en diria però tu has dit una frase: els seus versos, poemes, surten dels llibres… Ja sortien. Ella havia militat i molt. Té poemes dedicats al 8 de març i estan escrits a toc, per la marxa nuclear,... és a dir, fins i tot quan la guerra de Bòsnia… Aquesta voluntat seva de participar activament amb la poesia en els poemes, en el cas de les dones, al carrer… ja hi era i molt. En l'època que era viva, més o menys als anys que la vaig conèixer —als anys vuitanta— després de [Miquel] Martí i Pol, que era el hit de vendes de poesia, res de novel·la, venia la Mercè Marçal amb *Bruixa de dol*. Es llegia. Era molt popular perquè feia el que tu deies: si em criden de Rostolls [sic], i hi ha algú que sembla interessat, encara que sigui lluny, si puc, agafo el cotxe i hi vaig. Què ha canviat? Doncs que ara de cop i volta, com deies tu, el que abans era més conflictiu i polèmic apareix per tot i que hi ha polèmica amb aquest tema del nació i oprimida… No crec que li fes molta angúnia que li fes polèmica…."

HEURA MARÇAL: "Era algú que tenia un interès per tot allò que era popular, no només per la cançó popular i tradicional, sinó també per la gent en general. No era un escriptora en la torre d'ivori… Tot el contrari. Ella, en realitat, a les converses crec que també estava fent literatura mentre parlava. Era com una molt inspirador per a ella. (...)

Tenia un interès especial per conèixer diferents caràcters i maneres de ser. El contacte persona persona era molt important. I l'intel·lectualitzava. Era molt propera en general. Podia connectar amb bastanta gent. Era bastant sociable".

"No era una escriptora en la torre d'ivori. Tot el contrari. Tenia un interès especial per conèixer diferents caràcters i maneres de ser. Era molt propera, en general, i podia connectar amb bastanta gent"
Heura Marçal

Creieu que es voldria trobar amb mi?
HEURA MARÇAL: "Ella estaria encantada de quedar amb tu. En general, estava molt oberta a les persones que manifestessin interès per conèixer-la o per convidar-la... Fins i tot en pobles perduts pel no res, si notava que hi havia unes ganes de veritat, no tenia cap problema d'agafar el cotxe i anar-hi".

—Entrevista realitzada dimecres, 8 de maig de 2019,
a la Facultat de Filosofia de la UB—

CATERINA RIBA:

“Ella no buscava simplement dones que escrivissin. Buscava dones que escrivissin d’una forma excepcional. No era el femení pel femení”

Caterina Riba és professora de traducció i investigadora. Doctora en Literatura (UVic-UCC), ha realitzat un màster de Literatura Comparada (París-IV-Sorbona) i és llicenciada en Periodisme (UAB), en Humanitats (UAB) i en Traducció i Interpretació (UVic-UCC). No va conèixer Maria-Mercè Marçal però va fer una tesi sobre Maria-Mercè Marçal, guardonada l’any 2013 amb el premi Josep Carner de l’Institut d’Estudis Catalans i és autora dels llibres Maria-Mercè Marçal. L’escriptura permeable (Eumo, 2014) i de Cos endins: Maternitat, desig i malaltia en l’obra de Maria-Mercè Marçal (Curbet, 2015). Ha analitzat la seva obra en profunditat per tant, es podria dir que Riba coneix a Marçal des d’un altre punt de vista; la seva obra.

Font: U-Divulga

Creus que té vigència la figura de Marçal, a dia d’avui?

“Sí, trobo que Marçal ha obert moltíssims camins, tant formals com temàtics. A mi un dels aspectes que més m’han interessat d’ella és que ha tractat la maternitat d’una manera única i pionera. Ha poetitzat la possibilitat d'avortar, l’alteritat amb el fetus,

d'una manera que no s'havia fet abans. També, el tema de l'amor lèsbic, que sí que hi ha precedents en la literatura catalana, però ella ho fa meravellosament bé. *Terra de mai*, totes les sextines,... I després m'agrada moltíssim com elabora poèticament la malaltia i el càncer de pit, que és el que fa al poemari pòstum *Raó del cos*. És una introductora de tota la temàtica de la corporeïtat dins la literatura catalana. Ara és un tema que tracten molts autors i autores i des d'altres perspectives. Mira, ara a Marçal m'agradaria preguntar-li què li sembla l'antologia *Amors sense casa*, que és de poesia LGTBI, bé, no només lèsbica sinó també d'altres sexualitats no normatives. I d'això, jo crec que Marçal en va ser pionera. Això és resultat o continuació de la feina que va fer ella".

"Marçal ha obert moltíssims camins, tant formals com temàtics. Ha tractat la maternitat d'una manera única i pionera. Ha poetitzat la possibilitat d'avortar i l'alteritat amb el fetus d'una manera que no s'havia fet abans"

Diu, Lluïsa Julià, a la biografia de Maria-Mercè Marçal que "*Bruixa de dol* era una confirmació, brillant, que la poesia catalana escrita per dones vivia un moment absolutament nou que deixava enrere els termes que durant anys havien perdurat i que l'allunyaven dels qualificatius despectius, de «femenina», és a dir: d'ingènua i espontània, que solien rebre" (2017, 192). Es podria dir, doncs, que amb Maria-Mercè Marçal hi ha un punt d'inflexió en la poesia escrita per dones?

"Sí, perquè ha sigut una figura cabdal. Ella també estava ficada en moltíssimes coses. No estava a casa seva tancada sinó que a més a més va fer un esforç molt gran per teixir una xarxa de solidaritat de dones escriptores i de revaloritzar la figura de moltes dones. Ella no buscava simplement dones que escrivissin. Buscava dones que escrivissin d'una forma excepcional. No era el femení pel femení. Era que es valorés el talent que tenien moltes de dones que pel fet de ser dones havien estat silenciades o ignorades. I ella, en vida, com que era en un moment en què el masclisme estava més integrat en tot, era la única a qui convidaven als recitals, a qui incloien a les antologies. A *Raó del cos* hi ha un poema XX, XX,XX, (...) que és una denuncia de ser la única dona".

“Ella no buscava simplement dones que escrivissin. Buscava dones que escrivissin d’una forma excepcional. No era el femení pel femení. Era que es valorés el talent que tenien moltes de dones que, pel fet de ser dones, havien estat silenciades o ignorades”

Ha millorat aquesta manera de valorar les poetes? O encara se segueixen aquest patrons, de reduir les obres pel sol fet de ser dones?

“Sí, ha canviat o, en tot cas, està en procés de canviar. Abans el món estava organitzat en grans binarismes. Per una banda l’home, el pensament i la raó i per l’altra, la dona, la intuïció, el cos. Per tant, una dona que pensa i que s’autoafirma a través de l’escriptura està transgredint aquests fonaments i creant una mena de curtcircuit. Com que hi ha tantes dones que escriuen, penso que ja s’ha desfet. Com a mínim aquí. L’altre dia vaig anar en una conferència sobre el masclisme en la literatura catalana i continua havent-hi biaix. Si comences a mirar les editorials de poesia veuràs que el percentatge d’homes i dones publicats no és el mateix. O en els premis. Però en general la tendència és cap al bon camí, cap al camí més igualitari”.

Com creus que va influir en la seva obra el fet de tenir tant poques referents poetes i dones?

“En tenia moltíssimes. A *Escriptura permeable* faig un repàs de poetes amb qui ella tenia relació, tant de la literatura catalana com internacional. Les russes Anna Akhmàtova, Marina Tsvetàieva, que va traduir amb Monika Zgustova, la Sylvia Plath, la Marguerite Yourcenar,... moltes, algunes de les quals, ella va traduir”.

Sobretot em refereixo aquí. Sí que és veritat que a d'altres països havia tingut molts referents però aquí en destacava molt poques. Ara li comentaria: tu a la teva època vas tenir molt poques referents femenines poetes catalanes, comparat amb ara. Si li pogués fer la comparativa... Diries que ha canviat dràsticament?

"Els referents poètics femenins amb què comptava ella amb els que tenim ara, vols dir? Sí. Ella esmenta els referents de Salvà, Leveroni i Arderiu però també li agradava molt Quima Jaume, Felícia Fuster, Montserrat Abelló, que era més gran que ella, algunes que va conèixer en vida. Aquestes estaven en un circuit que no era el principal. Ara, en canvi, cada cop més (començant per Marçal o Abelló), les dones estan entrant en el circuit de les literatures, que abans estava relegat a la literatura femenina. I ara no. Hi ha com el que hauria de ser, una sola lliga en què s'integren escriptors i escriptores [alhora] que escriuen".

"Ara, les dones estan entrant en el circuit de les literatures, que abans estava relegat a la literatura femenina. Hi ha el que hauria de ser; una sola lliga en què s'integren escriptors i escriptores [alhora] que escriuen"

Es veu correspost, en els programes dels estudis universitaris, aquesta varietat de dones poetes que hi ha actualment? Ella renegava que a la seva època això no passava...

"Sí, ara hi ha molta més sensibilització. Fins i tot, el llenguatge és més inclusiu, s'introdueixen dones en molts àmbits (científic, literari,...). Es tenen més en compte".

Una altra de les coses de què ella es lamentava és que als programes s'estudiaven molt pocs autors vius, del moment. Això ha canviat?

"Això s'hauria de mirar als programes de les assignatures. Jo sóc professora de traducció. També faig estudis de poetes contemporànies però el món contemporani és més difícil d'estudiar perquè no tens perspectiva. La crítica literària funciona més per ressenyes més que per estudis en profunditat. A Marçal li va passar també. Hi ha

moltes tesis, Les Jornades Marçalianes,... Tot això va ser després de la seva mort. No és una cosa d'homes i dones sinó que normalment és més fàcil agafar un objecte d'estudi tancat. És més fàcil estudiar una obra que ha començat i s'ha tancat, que no pas una obra que està en procés i moviment. Se'n poden fer ressenyes o estudis parcials. Això hauries de mirar als programes de les carreres més de filologia, com ho fan".

Marçal va trobar molts pocs referents literaris que haguessin escrit sobre el part. De fet, tu mateixa expliques les causes al llibre *Cos endins: Maternitat, desig i malaltia en l'obra de Maria-Mercè Marçal* Ha canviat això? Després de la de Maria-Mercè Marçal hi ha hagut dones poetes que hagin escrit sobre el part?

"Ara, precisament, he d'escriure un epíleg d'un llibre que es diu *Ameba!*, de l'**Anna Gual**, que acaba de guanyar el premi Rosa Leveroni, que parla de la maternitat també. Després, hi ha **Maria Antonia Maçanet**, que també en parla. I són dues perspectives de la maternitat diferents a les de Marçal. La Maria Antonia parla de la infertilitat. Aquest és un problema molt vigent perquè ara la gent espera fins que és molt gran per posar-s'hi i pot ser molt frustrant, quan vols ser mare i no pots,... I el de l'Anna Gual, que encara no està publicat, parla sobre la no-necessitat de ser mare. Ara hi ha molta poesia sobre la corporalitat en general... Maternitat i creació literària estan molt lligats i aquests dos projectes que em semblen interessants perquè obren perspectives".

Se m'acut el cas de Paula Bonet, que no és poeta, és il·lustradora, però també posa a la llum un altre aspecte, el de l'avortament involuntari...

"L'altre dia també van fer un documental a TV3 sobre el dol perinatal... Ara s'ha convertit en una disciplina d'estudi i militància el fins a quin punt les mares poden triar on i com volen parir... Perquè hi ha el dret de la mare a decidir i el de l'estat a protegir el nadó quan li sembla que el que faci la mare va en contra de la salut del nen... De mares que volen parir a casa i de metges que ho desaconsellen... Ara hi ha tot de debats molt oberts al voltant de la maternitat, que era un tema que [abans] no existia a l'esfera pública".

Pel que he pogut llegir a *Cos endins: Maternitat, desig i malaltia en l'obra de Maria-Mercè Marçal*, Marçal feia servir el mot sororitat. Però sembla que sigui una paraula ben nova...

"Sí, això no és d'ella. És de les feministes italianes i nord-americanes. Agafa un concepte però que ja té una història. Era un terme que ara ha passat d'un terme específic al llenguatge general. Jo abans d'estudiar Marçal no l'havia sentit i ara està molt més al carrer. Abans era una paraula d'una teoria feminista, que ara s'ha exportat i generalitzat".

"Jo abans d'estudiar Marçal, no havia sentit mai el terme *sororitat.* Abans, era una paraula de teoria feminista que ara s'ha exportat i està molt més cal carrer"

Si poguessis conversar amb ella, hi hauria alguna cosa que t'agradaria comentar-li? Tu, que has estudiat la seva figura...

"A mi m'agradaria saber què pensa de les meves interpretacions del que ella va fer, d'aquests dos llibres i dels articles que tinc. I també què pensaria del fet d'haver-se convertit en aquesta figura tan central de les lletres catalanes. Ella, per exemple, estava molt en desacord amb una de les interpretacions, que el que feien era invisibilitzar absolutament el fet que la seva poesia era una poesia lèsbica. Van sortir moltes ressenyes en que no deien res. Ella això ho va trobar quasi ofensiu".

Ara, potser sembla que passi el contrari, potser. Que se l'encorseta només sota l'etiqueta de poesia lèsbica...

"En el meu àmbit no. Això és realment reduccionista i en el món acadèmic les figures poètiques tenen interès perquè planteja contradiccions, una complexitat... Això de la figura lèsbica està més aviat en la part de militància".

—Entrevista realitzada per telèfon el dimarts, 7 de maig de 2019—

LLUÏSA JULIÀ:

“Políticament, se situaria entre ERC i la CUP. Militaria i tindria el carnet però no entraria en política sinó que actuaria al marge”

Lluïsa Julià és doctora en filologia catalana, catedràtica de secundària i biògrafa de Maria-Mercè Marçal. Va ser molt amiga de la poeta, sobretot cap al final de la seva vida, després de compartir projectes amb el Comitè d’escriptores. Fa uns anys va publicar la biografia *Maria-Mercè Marçal: Una vida* (Galàxia Gutenberg, 2017). Es va decidir a fer la primera biografia de la poeta perquè ha escrit força sobre la seva obra i figura intel·lectual, per l’amistat que tenia amb ella i com a tribut a la seva memòria.

Font: Associació d’Escriptors en Llengua Catalana. Pilar Aymerich

A l’hora de fer la biografia... Has pensat què diria Maria-Mercè Marçal si la pogués llegir i veure?

“Quan vaig estar fent la biografia era un moment molt pletòric del país. A diferència del 2019, de repressió ferotge, era un moment que semblava que el moviment feminista i l’alliberament polític —que per ella eren el mateix, «dues cares de la mateixa

moneda»— anaven endavant. Jo l'escrivia amb una sensació de plenitud, pensant que allò que ella no havia pogut aconseguir en el seu moment s'havia aconseguit. Però ens han enganyat, hem estat il·lusos de pensar que l'estat no treuria tota la cavalleria armada. Estem reprimits i amb un discurs doble, que juga amb les paraules. Ja no signifiquen allò que volen dir sinó que [en política] s'han inventat tot un nou vocabulari, una construcció paral·lela de les paraules. Això ho trobaria terrible però segurament lluitaria construint un discurs que serveixi per rebatre aquest".

A la biografia, Aleix Creus la descriu com "una gran oradora, amb una imatge dolça i un discurs persuasiu, molt allunyat dels habituals de la gent del partit". Què en pensaria dels discursos de la política d'avui dia? De la falta de respecte i d'empatia que hi ha?

"Intentaria, que és el que va intentar sempre -quan va deixar la política, des d'una posició no central (no tenint un càrrec polític) intentar crear un discurs positiu i que anés avançant en paral·lel. Intentaria fer la seva proposta però no en una posició de primera línia. Faria això per intentar construir, al marge d'allò que fos oficial".

(...)

"Una de les coses que podia diferenciar la Marçal de la Montserrat Roig és que Roig estava dins d'un partit piramidal: les estructures de poder estaven molt fixades, mentre que el PSAN el que pretenia era trencar aquestes jerarquies. (...) Ella tindria un temperament més pròxim a la manera de fer de la Muriel [Casals], per entendre'ns. Molt segura, molt tranquila, molt constant en el seu punt i defensant-la (...) A la Muriel li deien que estava —amb la Marçal també s'havia dit— darrere d'un físic fràgil. A ella li podia passar el mateix perquè no era una gran donassa, o si la veu no era potent… Com si això fos una condició necessària per a tenir un pensament contundent. Amb uns estils totalment diferents, la Muriel i la Carme Forcadell havien aconseguit fer un tàndem fora de la política i en canvi una gran visibilitat pública que es va veure i que és el que fa falta (...) Jo crec que la Marçal no es faria de partit, faria política però no es faria d'un partit".

Creus que se n'alegraria, Maria-Mercè Marçal, de saber que per a la història de Catalunya ha tingut tanta rellevància, el PSAN i que ha durat més de 45 anys?

"Se n'alegraria. Quan jo estava fent la biografia, t'estic parlant de fa quatre o cinc anys, preguntava als entrevistats on se situaria ella políticament i sempre dèiem que entre ERC i la CUP. Però no s'hi posaria, en política. Militaria i tindria el carnet però no faria el paper de seguidisme dins d'una organització política. Ella considerava de fer alguna cosa però fora de la política, perquè tenint la llum dels mitjans tot el dia a sobre, t'impedeix de treballar".

"Políticament, se situaria entre ERC i la CUP. Militaria i tindria el carnet però no entraria dins d'una organització política sinó que actuaria al marge, perquè si tens tot el dia la llum dels mitjans a sobre no pots treballar bé"

Si poguessis parlar-hi tu, amb ella, què li diries?

"Li diria alguna cosa positiva i li diria de veure'ns sovint per tal de fer alguna cosa positiva, alguna trobada en què hi hagués un caliu positiu entre dones. Per tal que, davant de la debacle, des d'una postura al marge, poguéssim construir alguna cosa. Això és el que fèiem als anys noranta i, de mica en mica, el focus ens va venir a buscar. Un dels problemes que ella potser no va poder percebre, perquè no era així en aquell moment i que jo ara veig molt greu en tots els sectors, és la facilitat amb què un dia pots estar al candeler i amb tots els focus a sobre i al cap de quatre dies ja no existeixes. Com es crema tot d'una manera tan ràpida, (propostes, llenguatges,...). Crec que s'hauria d'evitar per construir un discurs més potent, més permanent. Jo li diria, muntem una cosa, Mercè, perquè cal fer política des d'una estructura acollidora".

Però imagina't que és una trobada breu. Tens 4 hores per explicar-li alguna cosa que t'agradaria que ella sabés, que no sap.

“Li explicaria que el que ella pensava i intentava tirar endavant ha triomfat molt perquè estem en una època en què aquesta pluralitat que hi ha fa que les coses més avançades de pensament facin més forat. Li diria, mira Mercè, d’entrada totes aquelles coses que et semblaven que no podien ser; són. Per exemple, per posar un exemple molt concret, ella va explicar que les vendes d’una de les traduccions no sé si de la Marina Tsvetàieva o de l’Anna Akhmàtova se n’havien venut 4 o 5 i deia, els truco i anem a fer una copa tots plegats. I en canvi, ara representa que tothom les coneix i les cita. Un altre exemple, la mateixa Renée Vivien, que quan va publicar el llibre ni el jurat ni els crítics la coneixien i en els últims anys (des del 2004) a Internet hi ha fotografies,... en definitiva, molta informació. S’ha avançat en aquest sentit. Moltes de les coses que ella va fer, que va obrir camí, tiren endavant. El problema és que no és el pensament més vistós o que té més preponderància”.

“Va obrir camí. Moltes de les coses que ella va fer, tiren endavant”

Si jo pogués explicar-li tot el que ha passat en la humanitat des que va morir, l’any 1998, què creus que seria el que més li preocuparia avui en dia, a nivell social?

“Hi ha un altre aspecte que a ella avui en dia hi estaria molt preocupada, que és el **medi ambient.** Ella ja era ecologista en el seu moment i tal i com està la cosa, que no es fa res, ens culpabilitzen però, en canvi, les empreses no estan fent cap canvi. El que cal és un canvi de sistema absolut. Plàstics que siguin biodegradables de veritat es podria fer. Això ella sí que es posaria frenètica”.

Com la veies treballar a ella pel medi ambient?

“Reciclar-ho absolutament tot, fer un tipus de vida determinat, —la tècnica no la deixaria de banda però no en seria esclava— i després anar al camp, tenir contacte en directe amb la natura, aquest trencament tan important que s’ha fet i que sembla que no ens interessa, que no va amb nosaltres... Ella sí que treballaria amb un retorn a la natura. Seguríssim”.

Què creus que és el que més enyoraria de no estar en aquest món, a banda de les persones del seu entorn? Els llibres, potser? A El senyal de la pèrdua deixa escrit com, en saber que pot arribar a morir li entra pànic de saber tots els llibres que no llegirà, més que no pas dels que no escriurà…

"Això seguríssim perquè ella s'ho llegia tot, a peu dret. En una llibreria, en un moment, ja s'havia llegit un llibre. Dormia molt poc i llegia molt. Però és una resposta que podria fer molta gent escriptora. Els escriptors, primer són lectors i després escriuen. Té valor en el sentit que era real que s'estava morint. Tu escrius unes coses però n'hi ha moltes altres a partir de les quals tu pots escriure. Un llibre sempre és un referent a partir de molts d'altres".

"S'ho llegia tot a peu dret. En una llibreria, en un moment, ja s'havia llegit un llibre. Dormia molt poc i llegia molt.

Quines coses més, creus que enyoraria?

"Hi ha coses personals, en les quals tampoc no cal anar. Però ella era una gran enamorada. Crec que el que faria seria és enamorar-se vitalment de qui fos, i d'aquí treia forces per transformar moltes coses. Personalment, crec que estaria molt enamorada —o molt desgraciada [riu]— perquè vivia tan intensament els amors que passava d'un extrem a l'altre. O es feia tan imprescindible que atossigava l'altre i ja no podia aguantar més aquesta pressió. Al final de la seva vida, quan tenia 42 o 43 anys, va canviar una mica aquesta intensitat però quan això va passar va deixar d'escriure poesia. Això era el motor. Però en canvi, hagués escrit novel·les, assajos,..."

Què creus que hauria escrit?

És difícil de dir… De la primera *Divisa*, per exemple, ella n'estava una mica [cansada]. Semblava que la perseguia… I a una persona que pensa, i que evoluciona no li agradaria tornar allà mateix. Però en canvi, ha resultat que torna a estar de primeríssima actualitat".

“Era una gran enamorada. Crec que s’enamoraria vitalment de qui fos. Crec que estaria molt enamorada —o molt desgraciada— perquè vivia tan intensament els amors que passava d’un extrem a l’altre. Això, però, era el seu motor per a l’escriptura”

Fa uns dies li van donar el Premi d’Honor de les Lletres catalanes a Marta Pessarrodona. Com creus que rebria Maria-Mercè Marçal aquesta notícia?

“Estaria molt contenta perquè durant una època eren Marçal — Pessarrodona, Pessarrodona — Marçal. Estaria molt contenta. De fet, era un dels aspectes que havíem treballat i parlat més, el fet de donar visibilitat i reconeixement a les dones, anar treballant justament la tradició literària escrita per dones. Això era un dels punts en que més coincidíem. Estaria encantada, feliç”.

Marçal va tenir molt pocs referents catalans en la poesia escrita per dones. Maria Antònia Salvà, Rosa Leveroni i Clementina Arderiu. Com creus que va influir en Marçal aquest fet?

“Diria que ni aquestes. Una mica l’Arderiu i ja de més avançat, no d’entrada. Les va haver de rellegir per a poder-les assumir com a referents”.

Quins noms li explicaries, com a noms importants, de poetes actuals, que podrien ser referents per a les noves generacions de poetes?

“**Mireia Calafell**, **Maria Cabrera**, perquè treballa molt la llengua, **Sònia Moll**, **Maria Sevilla**, per la seva manera de vestir-se i diferenciar-se, **Àngels Gregori**, **Blanca Llum Vidal,**... Estaria molt contenta de saber que la seva poesia és un referent indiscutible en aquest moment per a nois i noies. Ha aconseguit realment una projecció que quan va morir es començava a veure però que no va gaudir, que no va veure”.

“Estaria molt contenta de saber que la seva poesia és un referent indiscutible en aquest moment per a nois i noies. Ha aconseguit realment una projecció que quan va morir es començava a veure però que no va gaudir, que no va veure”

Si la tingués davant li explicaria que els seus versos estan més vius que mai i m’agradaria portar-la a Santa Coloma de Gramenet, que hi ha un mur amb la seva primera *Divisa*. Allà, hi ha qui es dedica a ratllar les paraules “nació” i “oprimida” i algú que, al cap d’uns dies, les torna a escriure. Va viure alguna cosa semblant? Algun comentari, algun retret, alguna crítica per la *Divisa*?

“Gent que estés en desacord segur. Però jo no recordo polèmiques entorn a «nació oprimida» perquè estem parlant d’una època en què l’enemic era Franco, encara als anys vuitanta, era comú però, en canvi, de feminismes sí que havia tingut unes enganxades més fortes per la posició que ella defensava d’una manera molt contundent i que companys, fins i tot a vegades sense adonar-se’n, que podien haver dit alguna cosa que ella considerava un atac al feminisme i aleshores saltava a la jugular. De fet, jo ho havia vist en gent pròxima, gent amb qui ella es podia trobar en una reunió d’escriptors, era molt dura. No sé si hagués continuat sent tant dura, eh?... Perquè una persona pot ser molt assertiva i potser no mantenir una posició tan bel·ligerant de parla”.

Ara que dius això, que era molt dura, ahir Mercè Otero em comentava com era d’exigent a l’hora de fer de mestra. Em va explicar que baixava un punt als exàmens dels alumnes per falta d’ortografia que veia. Què pensaria de la poca cura de l’ortografia que hi ha avui en dia —sobretot en els missatges instantanis?

“Això sí que a la jugular. Hi ha aquella anècdota que explica l’Heura [Marçal], de quan devia tenir set, vuit o deu anys. Portava un diari personal i la Mercè va obrir-li per corregir-li. L’Heura, sorpresa, no sabia qui li havia tocat i la seva mare li va contestar que encara que fos per ella mateixa, havia d’escriure molt bé. En aquest punt hi havia una autoexigència i exigència molt important. Però això va molt lligat al concepte de fer les coses ben fetes. En ella es veu molt clar en la novel·la que va fer. I tornant al que em

deies, l'exigència sobre la llengua ha de ser total i absoluta perquè és una de les raons de l'existència del català, de l'entitat catalana i de la nació catalana. Per tant, nació oprimida, llengua oprimida".

Què més creus que evidenciaria que els seus versos estan més vius que mai?

"Samarretes, cançons, un dels nou grups de València, que parlen de l'estimació de la llengua parlen d'ella, —el seu nom esdevé una icona de modernitat, de ser rebel—, murals (he sabut que a prop de Sant Boi que fa anys que hi ha un mural que no desapareix), també a Bellver de Cerdanya, quan es va fer el Correllengua, i tampoc no desapareix, es manté. Però l'ha popularitzat molt, també, la música. Li agradava molt que la musiquéssin però no tenia un gran sentit musical i això és curiós però no es posava a cantar, diguéssim. Al final de la vida escoltava una mica de música, però al final. Això m'ho havia dit l'Heura. No era d'aquelles persones que es posen a treballar escoltant música. No. Es concentrava molt i més aviat era silenci absolut. També s'ha d'entendre d'on venia. Del camp, d'una època molt austera i que a casa seva tocadiscos poc, música poc, no hi havia aquestes modernitats de poder escoltar música amb facilitat. Més endavant, més aposentada i tranquila sí que l'escoltava però no per treballar".

"El seu nom, avui dia, esdevé una icona de modernitat, de ser rebel"

Creus que li agradaria que aquesta Entrevista mai vista a Maria-Mercè Marçal acabés amb un poema seu, La festa de la sal, musicat per Meritxell Gené i Aina Torres?

"Com a persona intel·ligent i bona mestra, que era, no dirigia la gent més jove sinó que els donava ales perquè cadascú fes la seva. És un aspecte molt important en ella, que va aprendre d'en Brossa. En Brossa era de donar ales, no de dir "segueix aquest camí i limitar" sinó donar possibilitats. Per tant, que unes dones decidissin fer una performance d'una manera o altra, sempre que tingués un sentit, estaria encantada de la vida".

Ella, que va lluitar tant pel feminisme, què creus que diria de veure que fa dos 8-M que la gent surt en massa al carrer?
"Això sí que estaria contenta de veure-ho. Allà sí que vaig pensar en ella, l'any passat. Allò no va ser una manifestació sinó una presa del carrer. Penso, però, que en aquest moviment hi ha molta gent però potser el que ens falten són dirigents que puguin tirar endavant aquesta força. Marçal va ser-hi tots els vuit de març. Estaria molt contenta i participaria amb eslògans, versos,... faria aportacions. Estaria com a peix a l'aigua. Està clarissim. Però segurament diria que no n'hi ha prou amb això, que caldria fer alguna cosa més".

Llegint la seva biografia, ja es veu que de seguida va centrar la seva acció en "l'emancipació de la dona". Per què creus que era un tema que la va sensibilitzar tant?
"Impossible de contestar perquè va ser així. Perquè és com respirar. Des del moment que ets conscient de qui ets, ets tu respecte l'entorn i, per tant, en el moment que et fan estar en una posició determinada, subordinada, de segona, t'alces en contra. És com demanar a algú que no respiri".

La periodista i escriptora Cristina Fallarás, va ser la impulsora del #Cuéntalo, que animava a les dones a denunciar per la xarxa les agressions i violències masclistes que havien patit. Creus que Marçal s'hi hagués sumat?
"Sí. Perquè no, i tant. No s'amagava pas. Segurament que sí, sempre que hagués considerat que la Fallarás era sincera. En aquest cas crec que sí, però si es produís amb una altra situació que no cregués que qui està al darrere és un personatge sincer i honest, doncs no. Vull dir, que hi ha gent que té un perfil públic o d'internet que pot semblar molt positiu i potser en la seva vida privada no ho és tant".

Ara que hi ha molt debat, sobretot en política, sobre les maneres de veure el feminisme... Per exemple, Inés Arrimadas, defensa el que ella anomena el "feminisme liberal" i s'ha pronunciat més d'un cop dient que ningú no s'ha de quedar el monopoli del feminisme i que la seva manera de ser feminista és que ningú li digui com ha de vestir o què ha de dir... Què pensaria Maria-Mercè Marçal d'aquesta manera d'entendre el feminisme —si és que se li pot dir així?

“Això no és feminisme La capacitat camaleònica d’adaptació del pensament patriarcal, molt lligat al capitalisme, que per això parlen de feminisme liberal, és una farsa disfressada. Les primeres dones que van sortir en política, del PP, que parelles de fet i parelles solteres, n’hi havia moltes que havien tingut fills fora del matrimoni, i l'avortament ha estat a l’ordre del dia. Sempre hi ha aquesta doble moral, de les classes pudents, de fer el que et sembli i creure que el que convé és tenir la massa controlada. En aquest sentit, la Mercè es va posicionar molt clarament per la doble militància per transformar el concepte de partit. Va sortir-ne molt disgustada i això va fer que s’apartés de la política. Però jo crec que el que diria ara és que és molt important anar a la una, ara mateix, molt bé els feminismes en plural però amb una organització que ens agrupés una mica més”.

“Jo crec que el que diria ara és que és molt important que el feminisme vagi a la una. Ara mateix, hi ha molts feminismes en plural però caldria una organització que ens agrupés una mica més”

Com era la Maria-Mercè Marçal mestra?

“Pel que fa a les relacions amb els seus alumnes, va anar canviant. És primer entusiasta i trencadora (l’any 71-72), en el sentit que va posar la literatura a les aules —feia fer recitals, per exemple. Durant l’època de Sant Boi, va ser molt amiga dels seus alumnes. Després, quan va passar a l’època de Barcelona, que és la de normalització, ja pitjor. No estaria mai als llocs de normalització de les coses perquè considerava que eren nefastos. Després, va canviar en el sentit que feia fer poemes, estrofes,... En l’última dècada, em vaig trobar que tenia un tracte molt diferent amb les noies i els nois. En general, amb els nois no tenia molta relació i, en canvi, amb les noies sí. Tenia una relació molt pròxima, les convidava a prendre algo, a casa seva,... Era molt oberta i era molt d’explicar els problemes que tenia en aquell moment”.

I al final, què va passar?

"Ella estava molt cansada amb l'ensenyament perquè hi havia un moment que l'educació no tenia res a veure amb la cultura. L'educació reglada s'ha anat separant del que entenem per cultura. Per això, la gent va a aprendre a llegir i escriure a altres llocs: escoles d'escriptura, ateneus,... L'educació, amb això de les competències i tal, s'ha anat separant molt del que és llegir i escriure, tot i que és el que teòricament han d'aprendre. Seria molt crítica per això que t'estic dient. Ja en el seu moment, va fer un article i deia que la transformació que es va fer en l'última reforma, no la de la ESO sinó en la de després, es potenciava l'ensenyament privat o semiprivat".

Si jo ara et digués: imagina Maria-Mercè Marçal. Pensa-la, evoca-la. Com la veus?

"La visualitzo amb el cabell per l'espatlla, amb serrell, així com el portava ella. Segur que hauria vingut amb algun vestit o faldilla llarga de flors, ample. I, sí, portaria alguna cosa de bijuteria. Quan ella sabia que s'havia de morir va anar regalant a les amigues diversos objectes personals. A mi em va regalar un collaret amb peces de fusta, que encara conservo".

—Entrevista realitzada divendres, 5 d'abril de 2019,
a la Llibreria La Central del C/Mallorca—

MARIA CINTA PORTILLO:

“Els nostres temes de debat actuals serien aquesta visió més queer del feminisme o el poliamor. Ella vivia amb una idea de transparència i el poliamor té aquesta idea de transparència”

Maria Cinta Portillo va ser una amistat molt important de Maria-Mercè Marçal durant la segona meitat dels setanta. Juntament amb Anna Costa i Fina Llorca, amb Marçal eren amigues inseparables. Va ser una amistat curta, però molt intensa.

Maria-Mercè Marçal i Maria Cinta Portillo anant a Cala Lluna (Cala Gonone), en el viatge que van fer a Sardenya, el juliol de 1978. Fotografia presa per Fina Llorca. Font: Fundació Maria-Mercè Marçal

Tu coneixes Maria-Mercè Marçal, en un moment de la seva vida que està en plena efervescència, no?

“Sí, l’anècdota que sempre explico és que abans de conèixer-nos ens vam conèixer al càmping de la universitat Catalana d’Estiu, a Prada. Teníem les tendes a tocar i en

aquell moment ella anava amb la seva germana, Magda [Marçal] i en Ramon Pinyol i jo amb la meva parella. Cadascuna va anar fent la seva i al cap d'un any ens vam trobar com a professores de català a la famosa tancada de protesta a Òmnium. Allà va ser on hi va haver l'esclat de l'amistat, de la coneixença. A més, ella era militant del PSAN i jo simpatitzant. Per tant, ens vam trobar a moltes xerrades i reunions semi clandestines. L'inici va ser aquest, la vaig conèixer com a professora de català, totes dues compartint aquella lluita i treball. Primer, en un entorn professional i, a la vegada, militant i després va agafar molta rellevància, més que els altres lligams, el lligam personal d'amistat".

Com era aquest lligam?

"Ens vam fer amigues i normalment anàvem juntes les tres. La **Fina Llorca**, ella i jo fèiem sopars, sortides,... Ens agradava estar juntes i recrear-nos en l'estar juntes, en això del cercle de dones, el cercle d'amistat, per així anar vestint el que era una època fundacional del feminisme d'esquerres, independentista, però sobretot aquesta aposta ferma pel canvi de perspectiva de tot a través de la mirada feminista. Tinc el plaer d'haver-ho viscut i d'haver-ho fet amb molta consciència d'estar fent un pas molt important.

Com ho fèieu, això?

Sempre expliquem que en aquell moment era molt important tot allò que fos recrear el nostre món estètic —ètic i polític— i d'afectes, d'emocions. Tot això ho vivíem amb consciència política. Des de la roba —que de vegades sembla que sigui superficial—, la manera d'arreglar-se, buscar segons quin tipus de roba, intercanviar-nos-la, pintar-nos, fer un te amb determinats rituals,... Tot això era polític. No només era personal sinó també polític. Era l'afirmació d'una identitat que en aquella època estava infravalorada. S'entenia que només eren «xorradetes de noies» i, més aviat, s'intentava ocultar allò que et feia estar més a gust i més maca. Hi havia com una prohibició subjacent de mostar-te sensual i femenina".

“En aquell moment era molt important tot allò que fos recrear el nostre món estètic. La roba, la manera d’arreglar-se o fer un te, eren accions que vivíem amb molta consciència política. Era l’afirmació d’una identitat que en aquella època estava infravalorada”

El juliol de l’any 1978, les tres feu un viatge a Sardenya. Què suposa aquell viatge, per a la Maria-Mercè?

“La Mercè anava a aquell viatge amb un encàrrec polític del partit [PSAN] d’entrevistar-se amb membres de Su Populus Ardu. Ella sempre portava molt a l’extrem aquest compromís polític molt rigorós i a la vegada l’estar amb les amigues”.

Recordes algunes de les converses que vàreu mantenir, durant el viatge?

“Les nostres converses giraven entorn com organitzàvem la vida en el seu moment. Les dues ens vam separar alhora i identificàvem uns trets masclistes que, potser ara perdonaríem més. En el sentit que les nostres parelles, no és que fossin una diana molt clara per anar-hi abocant tot allò que nosaltres anàvem construint en contra del patriarcat, però, sí és cert que en un moment en què tu necessites volar, només que et preguntin «aquesta tarda on vas» o «amb qui vas» ho magnifiques. Érem una mica exagerades, amb això! No en la construcció general d’aquest discurs i tots els arguments contra el patriarcat, sinó en el fet d’atacar la persona concreta”.

Tot ho vivia amb intensitat, la Mercè?

“Tots els trets de la vida quotidiana i de les relacions personals teníen tanta importància com els de la política. A més, es concentrava tant en el que estava fent, que s’oblidava de l’hora que fos. Es podia passar dues hores dins del cotxe acomiadant-te amb el motor obert. Que li dies, per favor, apaga el cotxe! Si portava cotxe podia passar això i si no, ja havia perdut el tren i llavors s’havia de quedar a dormir allà on fos. Que tampoc no tenia cap problema, eh. Era molt nòmada. No tenia problema per a

quedar-se allà on fos. Sense haver-ho previst. I a l'endemà havia de matinar molt, per anar, però ho feia".

"Es concentrava tant amb qui tenia davant, que perdia el món de vista. Podia passar-se dues hores acomiadant-te dins el cotxe amb el motor encès, sense adonar-se'n"

Sembla impensable, avui dia, que algú es pugui concentrar tant sense mirar el mòbil ni distreure's... Què diria ella a dia d'avui?

"Ella tenia molta capacitat per concentrar-se en allò que li interessava. M'imagino que ho continuaria fent. Això del mòbil, no ho sé. Tant em puc imaginar que continua amb un mòbil vintage, d'aquests que només són telèfon, com haver-se interessat i haver descobert i estudiat totes les possibilitats. Tant em puc imaginar una cosa com l'altra".

Si poguessis fer el mateix que faré jo i trobar-la un moment, què li comentaries, més enllà de qüestions personals?

"La conversa podria anar de moltes coses. Un tema pendent seria la maternitat. Jo vaig tenir dues filles més tard i ja no ho vam poder viure juntes. Sobre la vivència de la maternitat tindria moltes coses a dir-li. Ella va viure la seva maternitat com un fet polític. Creava model. Per exemple, ella va fer un part natural a casa i jo vaig tenir dos parts naturals que, per edat, no em van deixar fer a casa. M'hagués agradat tenir una experiència similar a la que ella va tenir. No és la primera ni l'única que feia el part a casa, i amb amics i gravant-ho. D'això m'agradaria parlar-ne. Com et canvia el món -tot i que jo l'he tingut amb parella i ella amb moltes amistats".

La Maria-Mercè amb la seva filla Heura acabada de néixer. Pis de Fabra i Puig, 352, de Barcelona, 30 de novembre de 1980. Font: Fundació Maria-Mercè Marçal

“Va viure la seva maternitat com un fet polític. Creava model”

És un dels temes que més a la llum està ara. El fet de ser mare, com es pot ser mare, la famosa conciliació laboral... Com es veia això abans?

“Abans, de la conciliació laboral ni se’n parlava. Jo em trobava amb dones que ni aes respectaven les setze setmanes. Era com una mena d’autoodi, això de no recrear-te tu mateixa en això tan important que estàs vivint. Com si no en tinguessis dret. Ara hi ha la conciliació i a la vegada el permís dels pares, però de vegades és amb detriment del permís de les mares i això és una animalada! Està bé que el pare hi sigui més, està clar, i en tot allò que és responsabilitat i compromís però no a costa teva. El fet d’intentar treure’s de sobre aquest procés d’acompanyament d’un ésser que has portat al món, com si no fos tan important perquè et lliga i t’encasella com a dona, alletadora i mare és una estretor de mires impressionant”.

Com era la vostra manera d’ensenyar?

“Nosaltres compartíem d’una manera molt intuïtiva un ensenyament dialògic, un deixar fer, deixar expressar i, també, amb les filles. Sortia. No podia ser contradictori. Tot i que en algunes ocasions passa. Tu no pots estar a casa teva parlant d’això, amb un grup d’amics, i a la vegada tenir una criatura i no integrar-la i tractar-la malament. Això no ho

perdíem de vista. Aquesta mirada complexa de la realitat; de la lluita, de les reivindicacions. I podem assumir aquesta complexitat".

Amb què més ho fèieu, això?

"Per exemple, amb la defensa de la llengua. En el 15-M, tots els discursos eren en castellà. Clar, dius, ja hi tornem a ser! Reivindicant una cosa, se n'obliden de l'altra. No pot ser que diguis «ara això no toca». Ara, com que estem pel procés constituent, des de baix, amb totes les llibertats, resulta que ho fem amb castellà, perquè és la llengua «de todos» i tot el moviment es desenvolupava molt poc amb llengua catalana. Aquí ella s'hi hagués posat. Segur. La seva eina de treball era la llengua, la llengua abolida. Ella tenia molt bastit el discurs sobre la defensa de la llengua, la cultura i la literatura catalana com un element més. Quan tu ets feminista no deixes de reivindicar altres coses. En canvi, hi ha gent que et diu «ara això no toca; ara toca allò...»Per què no, tot alhora?

Tenia molta consciència, amb la llengua?

"Pel que sé indirectament ella era molt rigorosa amb el parlar i l'escriure. No perquè la norma és la norma sinó perquè tenim el deure de preservar aquest llegat, cuidar-lo i transmetre'l bé. Nosaltres som aquesta cadena de transmissió amb aquesta llengua que ens estimem. Tant podia defensar formes populars i dialectals com cultes però sempre sense barrejar-ho amb l'anglès o el castellà. Diferenciar-ho com a bé cultural a preservar. Tenia aquesta responsabilitat. Recordo una xerrada que hi havia la típica persona que va a boicotejar l'acte. Ella, mostrava una parsimònia, una paciència… Escoltava molt seriosament, captava i donava peu a allò que potser un altre s'hagués tret de damunt. Ella tractava molt seriosament tot el que estava en els límits, ho podia entomar i tenia aplom per contestar amb coses que deies: «Ostres! Com ha entès el que volia dir si ho ha dit de mala manera…?» Doncs ella ho entenia i contestava sense enfadar-se i donant arguments. No s'agafava a la cosa superficial de dir: m'ho ha dit mal dit. No. Un aplom, una calma…"

Quanta falta que fa una figura així en la política actual! Perquè sembla que el que es potencia és l'anar a fer mal, el fet de matxacar el que opina diferent… És xocant aquesta manera de fer amb l'actual.

“A mi m’agradaria veure com parlaria ella amb **Inés Arrimadas** o **Cayetana Álvarez de Toledo**. Jo la recordo, els últims anys de militar al PI, no parlava malament de la gent. Buscava els arguments. Per exemple, a la **[Pilar] Rahola**, la valorava. Valorava la potència que tenia i el convenciment. **Teresa Forcades**, per exemple, m’imagino que li agradaria molt. Dialogaria amb elle mirant d’entendre-les i buscant arguments. És difícil, eh!? A mi d’entrada em surt rebuig, amb l’Arrimadas o la Cayetana... Però ella miraria d’entendre com es comporten com a dones, quin model són, què aporten, què no... Tenia una capacitat d’acceptar i no prendre-s’ho des d’un punt de vista personal”.

“M’imagino que si pogués debatre amb Inés Arrimadas miraria d’entendre com és com a dona, hi dialogaria, miraria d’entendre-la i després buscaria arguments. Ella tractava molt seriosament tot el que estava en els límits, ho podia entomar i tenia aplom per contestar comentaris dits de mala manera”

A Santa Coloma de Gramenet, hi ha un mur on està escrita la seva famosa primera *Divisa*. Recorrentment hi passa una cosa molt curiosa i és que hi ha qui es dedica a borrar els termes nació i oprimida i, més endavant, algú que els torna a escriure. És un dels llocs on m’agradaria portar-la perquè veiés que els seus versos sobresurten dels llibres, encara a dia d’avui. Què creus que diria ella, si s’ho trobés davant?

“Li agradaria que estigués viu. Aquesta triple militància que ella evoco aquí, és una divisa programàtica: tres coses, no les oblida, són seves i allà va. I que això estigui viu i, a més, aquest fet dinàmic, aquest diàleg que l’esborren i la tornen a posar, li agradaria. Significa que interpel·la i, a veure on ens porta”.

Mur amb la Divisa de Marçal a Santa Coloma de Gramenet, al C/ de la Mercè. Font: Nil Sánchez

Ella va veure, al final de la vida, que això traspassava pàgines?

"Marçal ho captava molt bé tot i era com que se sentia amb la responsabilitat d'ordenar allò. Ella estava tota l'estona captant, nosaltres dèiem les coses i es quedaven allà però ella tenia la capacitat de transformar-ho en art. I eren coses col·lectives. Les organitzava, les posava en un sonet, les publicava, de seguida sentíem que era la nostra poeta. Ens entenia i ens retornava aquells pensaments i vivències en art. I ha passat el mateix amb gent que no havia viscut situacions o moments amb ella. S'hi han sentit identificats. Ella, d'una banda, se sentia molt contenta d'això, del fet de poder-te comunicar d'una manera tan gran. Era molt de treballar els poemes, tenia ofici de poeta, coneixia la llengua i conservava una gran formació clàssica. Per això queden tan estabilitzats. Són pensaments, idees, vivències, sentiments estabilitzats perquè estan molt ben treballats. Paraules ben mesurades i pensades.

Això no passava amb altres poetes?

La **Mercè Rodoreda**, **Clementina Arderiu**, **Caterina Albert** o **Maria Antònia Salvà** sí que podien escriure sentiments o sensacions, però cap d'elles no ajuntava tots aquests elements de coneixement de la llengua, tradició i aquesta consciència feminista, de classe. I per això va ser un esclat i ens hi vam identificar una generació. Ella ha fet

escola. Hi ha moltes poetes que s'han identificat sota aquest model. És la primera vegada que s'ha donat aquest coneixement i aquest fet polític de la seva literatura. Per això, ens ha servit a totes de referent."

Pel que fa a la Divisa, en la biografia queda palès com va arribar un moment que el poema la perseguia i la sepultava. Si li preguntés si tindria, a dia d'avui, una sensació semblant a la dels músics que tot i tenir una llarga carrera musical, només són coneguts per un únic hit... Què creus que em respondria?

"Seria una mica com l'Estaca, de **Lluís Llach**. El que passa és que en el seu cas, i en el de l'Estaca, continua funcionant. No és només que la gent s'ha enganxat a això i no ha vist res més. Sinó que, malauradament, els fets et continuen dient que la triple militància és necessària. La *Divisa* et diu d'una manera molt sintètica el que pot ser un camí a no oblidar, com un programa. Sí que és veritat que ella ho ha desenvolupat d'altres maneres però no ho podia haver dir d'una manera més concisa. Ho va clavar! Això no és només poesia; és un programa polític. Però ella també sabria que se la recorda per moltes altres coses. El que passa és que la *Divisa* té tanta vigència i és tan actual... Potser diria «llàstima, que els fets no ens diguin que això ja no cal...» Perquè encara cal...!

Divisa
A l'atzar agraeixo tres dons: haver nascut dona,
de classe baixa i nació oprimida.

I el tèrbol atzur de ser tres voltes rebel.

“De la primera *Divisa* potser diria «llàstima que els fets no ens diguin que això ja no cal...»”

Ja sent mare, a la biografia queda palès que Maria-Mercè Marçal va reconèixer la por que havia sentit algun cop a quedar-se embarassada. Concretament, ella parlava d’una “trampa de la qual no podria sortir”. A què es referia amb el terme trampa? A la pèrdua de llibertat? Al no poder fer marxa enrere?

“Crec que està més relacionat amb el fet que totes les obligacions i necessitats del dia a dia, que són tantes en la criança, et poden arribar a fer perdre de vista altres coses de la vida. A nosaltres, el que ens [feia por] era que ho trobéssim tant ple, perquè realment [la criança] dona molta plenitud i que ja t’identifiquessis amb el rol de la dona alletadora, on se’ns ha volgut classificar i a més a la baixa perquè o som mare de Déu o som l’últim esglaó social que només es dedica a alletar i a canviar bolquers. És a dir, poder donar tota la rellevància a aquesta possibilitat però a la vegada veure que també pots fer altres coses i seguir-les fent. A més, ella, anava a tot arreu. Tenia grans ajudes, i s’havia imaginat una xarxa àmplia de nou model de família entre diferents amigues, veïnes, que s’anaven intercanviant i assumint aquestes obligacions. Des d’un punt de vista polític i d’organització social és molt interessant”.

“S’havia imaginat una xarxa àmplia de nou model de família entre diferents amigues, veïnes, que s’anaven intercanviant i assumint aquestes obligacions. Des d’un punt de vista polític i d’organització social és molt interessant”

De fet, és el que va dir l’Anna Gabriel fa uns anys i tothom se li va tirar a sobre. Sembla que encara costi d’assumir...

“Costa d’assumir perquè el nucli familiar tradicional té molta potència. Per exemple, a Israel, amb els quibuts, les criatures formàven part del nucli de les persones que les havien portat al món, en un principi, però de seguida formaven part de la comunitat i anaven a menjadors i dormitoris comunitaris i, per torns, la gent s’anava encarregant de la seva criança. Hi ha hagut models, intents, que no han prosperat tant com la família nuclear perquè té unes arrels biològiques i culturals... Aquest tema també el parlaria amb ella”.

Hi parlaries d’algun tema més?

“Sí, de les possibilitats d’independència. Ella va passar del PSAN a Nacionalistes d’Esquerra i després al PI. Ara no sé si estaria a Esquerra o a les CUP. La veuria més a ERC. I parlaríem, a veure què podríem fer ara concretament, i després amb una perspectiva llarga”.

El que està clar és que no restaria impassible, no? Diria: ei, fem alguna cosa!

“El que passa és que, a mesura que van anar avançant els anys, ella es va dedicar més plenament a la revolució feminista perquè és la que ho remou tot. M’agradaria parlar amb ella. Jo ara estic amb un grup de dones d’esquerra i m’agradaria que ella hi fos. El vuit de març, per exemple, ens vam trobar per primer cop. Aquí penso que ella encaixaria i ens ho passaríem molt bé. M’adono que el seu discurs tan avançat sí que ha calat i ha fet lliçó. Moltíssima gent s’ha format a partir d’aquí però ella hagués continuat. On seria ara? La potència del seu discurs i les seves idees no crec que s’hagués aturat i estabilitzat en una cosa còmoda”.

“M’adono que el seu discurs, tan avançat, sí que ha calat i ha fet lliçó. Moltíssima gent s’ha format a partir d’aquí però ella hagués continuat. On seria ara? La potència del seu discurs i les seves idees no crec que s’hagués aturat i estabilitzat en una cosa còmoda”

Què diria de les onades del 8-M que hi ha hagut aquests dos últims anys? Li comentaries?

"Sí, li comentaria".

Com és el contrast dels 8-M d'abans amb els d'ara?

"Ara són molt més multitudinaris i amb moltíssima més gent que vint o trenta anys després, se sent molt seu [aquest moviment] sense que sembli que s'està fent la gran cosa. S'ha normalitzat el pensament feminista. Recordo, com a professora, parlar amb alumnes, dir que sóc feminista i em deien: «vols dir?». En canvi, ara poques noies o pocs homes et diuen que no hi són".

Ha canviat, potser, la connotació de feminista?

"El que crec que parlaríem seria d'aquest component de visió més queer del feminisme. No només hi ha un gran ventall de possibilitats de gènere sinó també de sexe. I aquí, és on la gent que ens vam formar més en considerar que eren trets culturals no questionàvem l'adjudicació de sexe. Que és cert que amb tot això cultural que l'envolta té trets patriarcals, t'encasella... Però que, a més a més, es questioni que no només hi ha dos sexes sinó que n'hi ha més i apostar molt per això seria el nostre tema de debat actual. O conceptes com el poliamor, també ens donaria molta conversa. De fet, ella ja hi vivia, sense teoritzar-lo necessàriament. Coses com on queda el compromís, on queden els sentiments de possessió que són comprensibles o lícits i que no són extrems. Ella vivia amb una idea de transparència i el poliamor té aquesta idea de transparència. De fer a les vistes de tothom [alguna cosa] si hi està d'acord i si algú no hi està d'acord o no se sent a gust, se'n parla. De tot això també en parlaríem: està al carrer, en la pràctica teòrica i en la pràctica".

“Els nostres temes de debat actuals serien aquesta visió més queer del feminisme o el poliamor. Ella vivia amb una idea de transparència i el poliamor té aquesta idea de transparència”

Quan ella parlava, per exemple, d’amors encavalcats es referia a això?

“I alhora. Simultanis. Ella vivia amb total obertura i transparència aquest encavalcament i simultaneïtat. Això ja va quedar molt superat però per molta gent encara demana “a mi no m’encasellis, no em preguntis si sóc bisexual o trisexual o què”.

No s’encasellava en cap?

“Cap al final sí que era únicament lesbiana però… Era molt del parer de dir: «No m’encasellis perquè si ara trobo un home que m’agrada molt…». Per a nosaltres era molt natural en aquell moment. Ara sembla que ens segons quins sectors això s’ha redimensionat a tope però n’hi ha d’altres que encara costa d’entendre. Encara em trobo amb amics que em pregunten: «però això o allò?». I jo dic: «ni això ni allò, no ho sé a mi no m’encasellis». Ella tampoc, no s’hagués volgut encasellar. Però a la vegada defensava l’opció lesbiana; com a política, en la novel·la, en la seva vida… Era molt coherent amb això, molt valenta”.

Em dóna la sensació que era revolucionària en tots els aspectes de la seva vida. D’on treu aquests models de sortir-te del camí traçat? Com és aquest trencament amb els rols de família religiosa que ella havia mamat? Com portava això de fer coses revolucionàries?

“S’obre la caixa de pandora. Un cop obres els ulls a les llibertats, les obres a tot. Ella va fer això, un esclat, i es va sentir amb una força personal que anava sense xarxa. I amb aquesta idea de la triple militància. Un cop obres els ulls al dret a les llibertats de pensament i de vida, no pots dir aquí sí i aquí no. Ella, aquest nucli, el va tenir molt clar de seguida i a partir d’aquí li era molt fàcil: amb la llengua, la identitat nacional, la de classe, la identitat sexual… Tot és el mateix. Perquè nosaltres no hem tingut tanta

necessitat de parlar de raça però si s'hagués donat hagués sigut també això. En la mateixa línia, no pots fer diferències. No pots defensar el dret a les llibertats lingüístiques i no a les llibertats de raça o de cultura. El seu paper al món era fer això. Com si ella hagués estat creada per a fer això. Teníem la consciència que estàvem obrint camí i potser per això, per haver connectat amb aquest nucli de descobriment de les llibertats, les aplicàvem a tot".

"Un cop obres els ulls a les llibertats, les obres a tot. Ella va fer això, un esclat, i es va sentir amb una força personal que anava sense xarxa"

Un dels llocs on m'agradaria portar-la és a la llibreria La Central del c/ Mallorca per mostrar-li que ja existeix una biografia seva, que hi ha molts noms de referents poetes dones i joves i que Renée Vivien, Marina Tsvetàieva i Anna Akhmàtova no només són molt llegides sinó que, fins i tot, són citades en els llibres a dia d'avui. Ella veuria un xoc diferent en aquesta llibreria?
"L'únic que aquesta no és una llibreria independentista i feminista. Ella diria falta això i això. Tu com a model pots buscar llibreries que són més independentistes i feministes. A la llibreria Pròleg, per exemple".

Quins records li portaria aquest lloc?
"Venia a mirar llibres per a l'Heura —és una llibreria molt agradable—, en el moment que va conèixer a Fina Birulés feia més lectures de filosofia, i aquesta llibreria és molt bona, en aquest aspecte. Tindria records de veure els seus llibres publicats, de venir a buscar i encarregar llibres i de més personals doncs suposo que trobades com aquesta o més d'amigues i prou, fer un te..."

Un te, oi? Mai cafè?
"Recordo més tes. Tes, infusions,..."

La vas veure durant els últims anys de la seva vida?

"Els últims anys de la seva vida no els vaig passar amb ella. No els vaig viure directament. De les últimes vegades que la vaig veure va ser quan va morir el seu pare (1984), que va venir a casa i portava el rellotge del seu pare, un rellotge enorme, d'home. Es donava aquesta paradoxa que juntes havíem compartit una crítica amb el pare com a representant del patriarcat però alhora l'estimació cap a la persona concreta. Estava molt compungida, molt trista i em sorprenia perquè sempre havia sentit més aviat una crítica i que no s'enteníen i, en canvi, s'estimaven molt. Una altra vegada ens vam veure a la República Argentina, comprant, i vam anar a fer un cafè… No hi va haver un trencament però la relació es va anar diluint, cadascuna va fent altres relacions, jo anava llegint tot el que ella anava publicant... I en canvi, amb la Fina, vam continuar tenint molta relació. Amb la Mercè no tant. Es va refredar una mica. Però la teníem molt present. Quan va morir el primer que vaig fer va ser trucar la Fina [Llorca]".

Creus que li faria il·lusió reunir-se amb una jove universitària? Quina actitud creus que tindria amb mi durant l'entrevista?

"Era molt seriosa quan es posava a treballar, però també molt càlida. Cada dona i cada persona era, per a ella, un univers. T'hagués dedicat molta atenció i hagués volgut saber quina és la intersecció entre tu i ella. T'hauria rebut amb molta acceptació per la novetat d'un ésser nou".

Com creus que hauria vingut vestida a l'entrevista?

"Me la imagino amb un barret, amb joies, el cabell amb una mena de monyo enganxat al darrere, no perfectament ben fet, sinó cabells que pengen per aquí… Sempre atractiva. A més, tenia una fotogènia especial. Aconseguia un conjunt amb l'expressió, el moviment o el gest, que sempre era molt harmònic o fotogènic. Podia no portar la manicura feta, per exemple, no l'interessava gens. Tampoc no es depilava. I ella ho vivia amb convenciment polític. Ella, amb la cosa personal era molt poc normativa però sempre molt atractiva i estètica. I un punt sensual".

“Tenia una fotogènia especial. Aconseguia un conjunt amb l’expressió, el moviment o el gest, que sempre era molt harmònic o fotogènic”

Maquillatge?

“No. Com a molt es pintava els llavis. No ho recordo. Els cabells pentinats, vellut, tons negres morats,... Faldilla. Això sí. Faldilla llarga. Podia ser d’estampat llis o —no geomètric— o tant podien ser floretes com ètnic —però no ètnic. Una mica com la Frida Kahlo, però sense ser tan mexicà. Me la imagino buscant en un mercat d’un viatge que ha fet a Berlín o a París o aquí en una botigueta... Una cosa que li queda bé, que és maca, que li dona misteri... Això hagués perdurat. Ho tenia molt arrelat. Aquest aire llànguid però intens. Seriós, concentrat... Aquest tipus de vestit. Molt poques vegades l’he vist amb texans, per exemple. No me la imagino amb vestit jaqueta tampoc. Robes no tan estructurades”.

—Entrevista realitzada dijous, 11 d’abril de 2019,
a la Llibreria La Central del C/Mallorca—

FINA LLORCA:

“Quan la Mercè busca uns braços potents, com els d’una mare de Déu, hi ha en ella una voluntat de significar el femení, que és el que ha fet durant tota la seva vida d’escriptura”

Fina Llorca va ser una amistat de Maria-Mercè Marçal durant la segona meitat dels setanta. Juntament amb Anna Costa i Maria-Cinta Portillo eren amigues inseparables. Com en el cas de Portillo, va ser una relació d’amistat curta però intensa. Ha dedicat una tesi a Maria-Mercè Marçal, i els llibres *Agua de alta mar: Maria-Mercè Marçal* (1952-1998), publicat el 2011, i *En nom de la Mare: Maria-Mercè Marçal reescriu la Passió*, el 2013.

Fina Llorca i Maria-Mercè Marçal de camí a Cala Lluna (Cala Gonone), en el viatge que van fer a Sardenya, el juliol de 1978. Fotografia presa per Cinta Portillo.

Com coneixes a Maria-Mercè Marçal?

"La vaig conèixer a l'assemblea de professors de català. Allà hi anàvem els professors que treballàvem per *Òmnium* amb el programa «Català a l'escola» —no era encara «L'escola en català»— i eren unes hores que les demanava la direcció de l'escola i les pagava *Òmnium* i nosaltres hi anàvem per unes hores. En el meu cas era dedicació completa, 18 hores). I com que la Mercè estava a l'institut de Sant Boi, jo la vaig conèixer per les assemblees".

Com la descriuries?

"Et puc parlar de la impressió que em va fer la primera vegada que la vaig veure. La Mercè va aparèixer a la segona reunió dels dilluns i vam saber que era la presidenta de l'Associació de professors. Aquell fet era atípic perquè en aquell moment les dones no estàvem en primer terme. Es va presentar ja parlant molt, duia el vestit que va portar quan li van donar el premi de la nit de Santa Llúcia, per *Cau de Llunes*. Era un "pichi", que dèiem abans, sense mànigues, de llana perquè era hivern, amb un jersei a sota. "En aquell ambient de representació, de professors, va i diu que aquell vestit li ha regalat en Ramon [abans Pinyol, ara Balasch] i que és la presidenta".

Dóna la impressió que agafava confiança de seguida i explicava coses personals a molta gent...

"Això t'ho dirà molta gent. Tinc una amiga que, fins i tot, la va fer sentir incòmoda, perquè no la coneixia de res i ja li estava explicant tota la seva vida íntima! Sí que d'entrada volia arribar a coses intenses. No era superficial. A mi em va costar anys de parlar en públic i ella ho feia molt. Feia intervencions públiques per a molta gent. Ella estava al partit, [el PSAN], i això l'obligava a fer discursos importants. Llavors tenia 24 anys, i amb 24 d'aquella època, no era gens habitual que les noies estiguessin al davant".

"Marçal, ja d'entrada, volia arribar a coses intenses. No era superficial i et podia explicar qualsevol cosa de la seva vida íntima"

Tenia molta facilitat per a parlar en públic...

"Pensa que la frase més habitual amb què les noies començàvem les intervencions, a les assemblees, era aquesta: «perdoneu, jo només volia dir...». Les noies entraven així, [amb timidesa]. Ella no he feia, però. Era una dona disposada a donar una imatge pública i ho feia molt bé".

Has dedicat dos llibres i una tesi a Maria-Mercè Marçal. Per què?

"Per la relació amb ella. I per llegir-la, és clar. Però no sé si sense haver-la conegut i sense tot el temps que vam ser amigues ho hauria fet…"

Durant quant de temps vàreu tenir una relació d'amistat?

"Parlem dels anys 76, 77 i 78. A partir del 78, el 79- i el 80 continuo llegint-la però no tractant-la".

Em dóna la sensació que va ser una relació curta però molt intensa…

"Sí, ho va ser. Ella era molt intensa. Nosaltres érem molt joves i en aquesta edat tens tot el temps del món. Després, no acaba sent així perquè cadascuna pren camins diferents i vas perdent a molta gent pel camí. Però jo sempre vaig pensar que la tornaria a veure. De fet, ens escrivíem cartes.

I en quin moment comences a treballar la seva figura?

"A partir d'un cert moment, a Madrid, vaig entrar a treballar a dues universitats, la Complutense i la UNED. Feia de col·laboradora i em vaig anar adonant que podia fer més coses, que m'agradava fer coses d'escriure, que volia fer un doctorat i que això podia anar lligat amb la poesia de la Mercè. Vaig començar el treball l'any 1997 [encara no havia mort] i anava fent coses, articles i jo ja la tenia llegida. Però tot va anar molt ràpid per mi. L'any 2000 ja tenia escrita la tesi i, mentrestant ja havia fet articles, presentacions… Així com durant molts anys la lectura de la Mercè havia estat més diluïda, aquell cop la vaig llegir tota sencera i va ser com redescobrir i entendre el que no havia entès abans. Això m'ha passat amb molts autors i autores, també m'ha passat amb la Rodoreda però no tant intens. Quan em diuen si podria haver treballat algun altre tema, que no fos la Mercè, penso que no".

Com és això que Marçal et tingui un poema dedicat?

"Va ser bonic perquè després d'un estiu i d'una assemblea, va i es presenta amb uns poemes dedicats i em dóna el seu poema escrit a mà; "Cançoneta d'aigua amb anís per a la Fina", que després això no surt al llibre. Llegeixo el poema i la sensació és de sorpresa. Jo, llavors, no sabia que escrivís. Era l'any 1976, però al setembre. Encara no sabia que es presentaria al premi. I recordo la sensació de dir: «però això és un poema de debò!» I dius, «què ben fet!», «quina gràcia que té!», i «jo sóc aquesta?!» I te n'adones que ha recollit uns elements, que ha estat a casa teva i ha vist com has pintat, —hi ha molts elements que eren reals, agafa les coses que veu i sent i les fa poesia— i dius, doncs no me n'havia adonat com estava pintat aquell sòcol, i de l'ós que tenia quan jo era petita... T'hi reconeixes i no t'hi reconeixes. Coses que has explicat i que ha fet servir...".

VI

A Fina Llorca

Jo conec una fada que es diu Fina
—flor de taronger,
que camina de puntetes
—ai, la flor de tarongina.
Viu amb un ós de pelussa i una nina
—flor de taronger,
i una palma a la finestra
—ai, la flor de tarongina.
L'acompanya el cargol i la caragolina
—flor de taronger,
de lluny l'aneguet leig
—ai, la flor de tarongina.
Penja els estels al cel de la cortina
—flor de taronger,
jardins a les parets
—ai, la flor de tarongina.
Duu papallones en una paperina
—flor de taronger,
i n'escampa pels carrers
—ai, la flor de tarongina.
Si menja safanòria i sal marina

—flor de taronger,
flaons, cócs de maçana
—ai, la flor de tarongina.
Conjura el moraduix, també la clavellina
—flor de taronger,
el romaní i la menta
—ai, la flor de tarongina.
Que algú li canti amb so de mandolina
—flor de taronger,
corrandes enllunades
—ai, la flor de tarongina!
Un barrufet li pren la mantellina
—flor de taronger,
i li barrufa al voltant
—ai, la flor de tarongina.
Més enllà té una vareta que domina
—flor de taronger,
la calma i la tempesta
—ai, la flor de tarongina.
Quan us clavi l'esguard i us digui: Vine!
—flor de taronger,
fugiu, que us fadarà
(com m'ha fadat a mi)
—ai, la flor de tarongina.
Jo conec una fada que es diu Fina.

Poema que Maria-Mercè Marçal dedica a Fina Llorca, recollit a *Bruixa de dol*, dins l'apartat "Avui les fades i les bruixes s'estimen"

A la prèvia del llibre *En nom de la Mare: Maria-Mercè Marçal reescriu la Passió*, dius que, aparentment, pot semblar que amb el poemari *Raó del cos* hi hagi "un retorn al catolicisme o cristianisme de joventut, d'una dona que va tenir una educació religiosa". Hi ha qui s'ho pensa? Per això neix aquest llibre?

"Jo vaig mirar de defensar la tesi, en el llibre, que els poemes en què la Mercè treballa amb la passió de Crist són una superació del catolicisme o cristianisme inicial i que tenen aquesta resignificació que ella fa, al llarg de tota l'obra. Vaig insistir-hi molt.

Amb això no vull excloure que ella tingués, també, el sentiment o la vivència de trobar-se amb el cristianisme de petita. El que dic, és que segurament és superficial reduir-ho a quan s'ha vist malalta, i a prop del final, ha volgut trobar-hi refugi. Com algun text, en algun moment de *El senyal de la pèrdua* escriu: «ha d'haver-hi uns braços més potents, una mare, —és la mare de Déu— que els de les mares d'aquesta terra, que estan tan preocupades com jo…». Jo sé que la Mercè els últims temps anava a missa, o es fixava amb les lletanies, tenia aquests gestos. La poesia pot incloure aquest terreny d'ambigüitat i coexistència d'elements. Em sembla que hi ha una molt potent voluntat de significar el femení, que és el que ha fet durant tota la seva vida d'escriptura".

"Quan la Mercè busca uns braços més potents que els de les mares d'aquesta terra, com els d'una mare de Déu, hi ha en ella una voluntat de significar el femení, que és el que ha fet durant tota la seva vida d'escriptura"

Com el que va fer amb Clementina Arderiu, Marina Tsvetàieva i Anna Akhmàtova… Fins i tot en la religió, on més masclisme hi pots trobar, ha impregnat la seva mirada feminista…?

"Sí, perquè la religió també és un lloc de poder, ha estat patriarcal, i ella veu la potència, on hi ha relacions de poder i diu per què hi hem de renunciar? És el que fa la Akhmàtova o la Luisa Muraro… I diu bé, a veure, Déu… No podem amagar el cap sota l'ala… Nosaltres som laïcs i això no ens interessa… No. Ens interessa tot".

Suposo que hauràs llegit la biografia que li ha fet la Lluïsa Julià. Imagina't que ara li deixo tenir a les mans i fullegar-la. Quin comentari creus que faria?

"N'estaria molt contenta i estaria molt contenta d'aquesta biografia. L'havia de fer la Lluïsa...".

Si poguessis fer el mateix que faré jo, i trobar-la uns moments, què li comentaries, més enllà de qüestions personals?

"Necessitaríem tant de temps per a posar-nos al corrent de tot el que ens ha passat a nosaltres... De totes formes, també és una manera de parlar del món. Perquè, a més, jo no vaig militar amb ella, no vaig estar amb ella en associacions literàries sinó que vam ser únicament amigues. I jo amb ella, per exemple, no havia parlat mai de literatura... *Bruixa de dol* el va escriure durant el temps que vam estar a Sardenya. Al final del dia trèiem les llibretes i escrivíem. Ella escrivia alguns dels poemes de *Bruixa de dol*. De fet, en alguns poemes jo hi veig un dia d'aquests... És a dir, jo veia com ella escrivia però jo no havia llegit res. I, de fet, conec moltes de les dones que surten a *Bruixa de Dol*. Necessitaria dies per parlar de moltes coses..."

"*Bruixa de dol* el va escriure durant el temps que vam estar de viatge a Sardenya. Al final del dia trèiem les llibretes i escrivíem. Ella escrivia alguns dels poemes de *Bruixa de dol*. De fet, en alguns poemes jo hi veig un dia d'aquests"

No sé si el feminisme o les manifestacions del 8 de març,... serien temes que sortirien en la conversa, també?

"Sí, és clar. Però em costa molt d'imaginar-ho. L'ideal seria dir-li: anem a la propera manifestació del vuit de març i veuràs! Voldria que visqués les coses i que ho veiés ella mateixa. És molt difícil explicar-li a una persona que fa vint anys que no hi és, tot el que ha passat...".

Què va suposar per a vosaltres el fet d'anar a la Primera Trobada Internacional de Dones a la Universitat de Vincennes, l'any 1977 a París?

"S'acabava de formar la coordinadora feminista, que coordinava vocalies de dones de barris diferents i figurava que qui hi anava estava amb comissions de barris i després ens trobàvem a la coordinadora, que va organitzar aquesta trobada a París. En aquell

moment ens va fer molta il·lusió anar-hi i anar-hi juntes. Vam agafar un cotxe i hi vam anar. Érem a París —fantàstic— amb moltes feministes i moltes dones. Tota una cosa preciosa, i sentint parlant francès. Però, confesso que de fet ens vam passar més temps passejant, menjant aquí allà i parlant de les nostres coses que anant allà i gestionant la trobada. Vam anar d'espectadores i es va convertir en un viatge de cinc. Era el maig del 1977 i la nostra lluita en aquell moment era el feminisme, les dones... Vam tornar a Barcelona amb molts papers que llegiríem quan arribéssim a casa [riu]. Però vam tornar amb moltes hores d'haver parlat entre nosaltres, amb ambient, però sense aportar conclusions a la comissió...".

Com va ser el vuit de març per a tu, tenint en compte tot aquest context que portes al darrere i aquesta lluita? Com és aquest contrast de temps?

"El vuit de març de l'any passat vaig pensar «quina sort, que les altres generacions ho prenen en mà finalment». Perquè hi ha hagut molts anys que sembla que haguem sortit [les mateixes de sempre] per nostàlgia, cada any. Tinc ganes que hi vagin els meus fills, a les manifestacions. I amb el feminisme hi ha hagut anys que he cregut que les altres generacions són les que han de fer i desfer. L'any passat vaig sentir que era una altra cosa, que això té un altre volum i que ja no som només les nostàlgiques dels 70 i els 80. Ja era hora! Jo ja estic en segon terme, personalment".

En aquell moment hi havia una divisió dins el feminisme —centrada en si era convenient portar-lo als partits o fora de la política). Com veus ara, el feminisme, en relació a aquell moment, en de la Primera Trobada Internacional de Dones?

"Això ja ho vam viure en una primera onada, als anys vuitanta. Quan els partits van veure que venia el feminisme, s'hi van apuntar tots. Ara, el que volen és controlar, agafar les regnes, perquè veuen que aquí hi ha poder, hi ha dones, hi ha vots... Això t'ho explicarà la Mercè [Otero]. Cal que quedi clar qui treballa les coses.... Aquestes associacions que aglutinen i que no són lligades als partits polítics".

Ara sembla que el mot *sororitat* estigui de moda... Què en diria ella, que tant va combregar amb això, de veure que ara està a l'ordre del dia?

“Tot això són coses que estan bé, no t’has d’atribuir la marca… Sembla que la història és molt lenta i que certes coses costen molt, cal insistir-hi. Amb la sororitat potser també”.

Ella es va referir vàries vegades a la “rivalitat entre dones”, definit per ella com “un problema molt complex sobre el qual he reflexionat molt i amb motiu”. Com la intentava mitigar, ella?

“Aquesta era una de les coses que teníem molt clares. Parlàvem i rèiem molt. Si l’objectiu amorós i de tensió, o el líder, és l’home… en aquell moment ho era, doncs les altres dones són totes rivals… Llavors hem de trencar aquest esquema. Per això, la cosa de crear només espais de dones, era per trencar amb això. La vida no s’ha de definir així. I en l’àmbit amorós encara esdevé més complicat. Els triangles són molt interessants i molt complicats. Ella en va viure uns quants: en Ramon, la noia que amb aquell moment estava amb el Ramon,... Però també amb els seus amants ocasionals que tenia… I llavors ella militava molt amb aquestes coses. Mirava d’establir relacions amb aquesta noia —que estava amb algú que ella també estava—. Ho treballava molt, ho escrivia, ho parlava… Hi havia una certa dosi d’ingenuïtat però així es va fent camí, no? Si estem en un triangle amorós, doncs que passa si vaig a dinar amb l’altre dona? Tinc un interès amb ella…”.

Arriba Maria Cinta Portillo i se suma a la conversa.

Què creieu que és el que més ha de tenir en compte l’actriu que l’encarni?

FINA LLORCA: “La veu és molt important. Perquè la tenia molt característica”.

CINTA PORTILLO: “La veu, la cadència, la prosòdia, el moviment, aquell aplom… Amb l’aplom la Sílvia Munt. Terra i núvols!”

—Entrevista realitzada divendres, 10 de maig de 2019 a la llibreria La Central del C/ Mallorca—

CINTA MASSIP:

“En el cas de Marçal, vida és literatura i literatura és vida. L’art i la vida van juntes. La seva vida era el seu art, amb tota la quotidianitat”

Cinta Massip va conèixer Maria-Mercè Marçal després que aquesta hagués tingut la seva filla, l’Heura. Ha publicat una antologia de poemes de Maria-Mercè Marçal anomenada *El meu amor sense casa* (2003), juntament amb un CD que ha musicat Toti Soler i on ella recita els poemes de Marçal. A més, ha fet més de dos-cents recitals en homenatge a Maria-Mercè Marçal.

A la imatge, Cinta Massip. Font: Youtube.com

En quina època de la seva vida coneixes Maria-Mercè Marçal?

“Quan vaig arribar a Barcelona, que va ser l’any 1979, vaig anar a estudiar filologia i la Mercè ja hi era. Ens vam conèixer a la facultat. Ella era més gran, jo més jove, i de seguida ens vam fer amigues. A més, ella vivia a Muntaner amb Consell de Cent i jo a Consell de Cent amb Aribau. Érem súper veïnes”.

(...)

"I l'any 1980 va néixer l'Heura. Jo l'he vista néixer, créixer, fer-se... De fet, encara hi tinc relació. Vam compartir moltes coses de vida i de la quotidianitat. Sopàvem juntes, dinàvem juntes, etc. També vam compartir una època política bastant maca a Nacionalistes d'Esquerra. Al cap d'uns anys, la Maria-Mercè i l'Heura se'n van anar a viure en una caseta més amunt de la ronda de dalt. Per tant, el veïnatge es va estroncar però la relació no va acabar mai. Són molts anys. Des del 1979 fins el 1998, que va morir. L'Heura és un element molt vertebrador, perquè anava amb ella a tot arreu... És com si fos de la família".

I com van ser els últims anys?

"Va venir la malaltia, el tractament,... El final... La Mercè, com a persona intel·ligent i lúcida, ho tenia tot molt clar. Bàsicament, li preocupava l'Heura perquè no era major d'edat. Vam anar juntes a fer el tractament: conversàvem, llegíem, escoltàvem,... Quan es va produir la metàstasi, hi va haver un moment que la van ingressar. Però ella volia morir a casa, vam fer tot el que fos perquè ella morís a casa. Va tornar a casa i va morir als meus braços. En el moment en què estava a casa, al final, van venir un equip de metges o infermeres que ens van dir que si volíem que morís a casa nosaltres havíem d'assumir el fet de posar-li la morfina. En aquell moment hi havia la mare de la Maria-Mercè, la filla, la companya, la meva germana i jo. Doncs el tema de les injeccions ho vaig fer jo. Són situacions extremes i respons".

"Ella estava ingressada, però volia morir a casa i vam fer tot el possible perquè fos així. Va tornar a casa i va morir als meus braços"

(...)

"Quan va morir, necessitàvem un metge. Jo tinc un amic que és metge i escriptor. Em sembla que el vaig trucar a les tres del matí i ho va fer tot. Va ser maco perquè es va poder mantenir aquesta cosa de la intimitat, l'amistat... I mentre la Mercè se n'anava, jo

li parlava molt. Li deia de l'Heura no et preocupis; estarem per l'Heura, estarem per la teva obra... I molt de seguida ja va començar a sortir la idea de fer un recital, amb el Toti Soler, que era la meva parella. Ens vam proposar de fer-ho i ho vam fer. Vam fer també el disc i el llibre. Aquest recital va sorgir de la necessitat de fer el dol però com que ha anat evolucionant i me l'he estimat sempre...".

Com la tens en compte en el teu dia a dia? En quines ocasions penses en ella?
"Moltes. Sobretot, en el procés de creació. Quan escric. Jo sóc poeta també. Hem compartit molt el temps quotidià, amb la Mercè, i en el temps quotidià sempre hi havia la creació. Era capaç d'escriure un poema en un paper rebregat al mig d'algun lloc, o tot estant en una masia. Tota aquesta cosa de la unió de la vida i l'art, en el cas de la Mercè és emblemàtic. Jo això ho he mamat. Ella vivia la vida i l'art com una sola cosa".

"Era capaç d'escriure un poema en un paper rebregat al mig d'algun lloc, o tot estant en una masia. Ella vivia la vida i l'art com una sola cosa"

A l'antologia, fas menció a llargues hores lentes parlant, que havies tingut amb Marçal... sobre què anaven aquestes converses?
"De tot. Més que l'anècdota del que parlàvem —que parlàvem de tot— per mi és la síntesi de l'artista i la seva vida —que això és una de les coses que la crítica sempre intenta aclarir; què és vida i què és literatura—. En el cas de Marçal, vida és literatura i literatura és vida. L'art i la vida van juntes. Això ho tinc molt present. La seva vida era el seu art, amb tota la quotidianitat, clar. Però per mi és un emblema de l'artista que el seu art i la seva vida caminen junts. Això és molt important. I, per tant, com a testimoni és important".

“En el cas de Marçal, vida és literatura i literatura és vida. L’art i la vida van juntes. La seva vida era el seu art, amb tota la quotidianitat”

Va ser de les primeres poetes a parlar de malaltia i de la maternitat en els seus poemes. Helena Valentí, també malalta, no en va parlar. Montserrat Roig tampoc no massa… Això es deu a això? A això que dius, que vida i literatura són una única cosa en el seu cas?

“És una sola cosa, completa, vital. La maternitat va ser una cosa molt important per la Mercè. A més, va tenir l’Heura sola. La vida es va transformar. I quan estava embarassada era molt bonic sentir com en parlava. De sentir com creixia... Des del primer moment en què, a més ella sap perfectament el dia que va engendrar l’Heura, tots els sentiments i temes ho va interioritzar molt i va escriure molts poemes de la gestació i de la vida. Per a mi, un dels poemes vertebrals de la maternitat és el que es diu *Triar*, en què ella sap que està embarassada i ha de decidir què, perquè la persona que va ajudar a engendrar l’Heura va marxar. Que també s’han dit moltes vegades: és una mare sola… És la realitat que va anar acceptant. Hi havia una parella però va marxar. En aquest poema explicita amb veu poètica aquest procés. El naixement… Una altra cosa preciosa. Com va néixer l’Heura, a casa… (...) I la criança de l’Heura també hi és molt. Com que era només la mare i havia fer de tot, anava molt amb l’Heura amunt i avall. L’Heura ha conviscut amb nosaltres. L’Heura era de tothom”.

“Quan estava embarassada era molt bonic sentir com en parlava i de sentir com creixia (...). L’Heura ha conviscut amb nosaltres. L’Heura era de tothom”

“Un dia, en un dinar, l’Heura ja caminava i anava donant voltes a la taula. Nosaltres anàvem xerrant perquè això sí que ho tenia la Mercè; una capacitat de concentració

immensa. Ella no perdia el fil. En canvi, jo, de vegades amb l'Heura sí que perdia el fil perquè existia... I la Mercè li va dir: «Heura, que el rei Melcior diu que no donis voltes a la taula...» I ella li va respondre: «A mi m'ha dit el rei Baltasar que sí». Ho vaig trobar genial. Sempre hi era l'Heura, la literatura, l'amistat... I ara penso realment va ser un gran privilegi estar al costat de la Mercè. Lliçons de vida me n'ha donat moltíssimes i lliçons d'art també".

"Sempre hi era l'Heura, la literatura, l'amistat... Ara penso que realment va ser un gran privilegi estar al costat de la Mercè. Lliçons de vida me n'ha donat moltíssimes i lliçons d'art també"

Entenc que segueixes recitant poemes de Marçal a dia d'avui. Quina acceptació tenen entre el públic?

"De l'experiència de tants recitals rescataria tres coses. Faig un excurs. Hi havia una idea que la Mercè era una poeta difícil. Que diguin el que vulguin. Els crítics tenen la seva paraula i l'han de fer servir. Jo no ho he trobat mai. Però amb aquesta brama que la poesia de la Mercè es difícil, surts del recital, parles amb gent... I una gran quantitat de dones que em venien a dir: allò que diu la Mercè, a mi també m'ha passat —potser que també es devia haver quedat embarassada—. Ho enteníen tot, empatitzaven amb el subjecte del poema, amb les paraules, amb la intenció. I dius: Difícil? Si estic veient que tothom ho entén. Gent que s'emociona, que pregunta, que plora... El mite de la dificultat no és eficaç. Això és molt important perquè et desmonta un mite".

La segona?

"A fora, en els llocs on la llengua no és facilitadora, les converses que hem tingut després d'un recital a Munich, Buenos Aires o París són de la qualitat literària. Estan més amb el so, la construcció del poema, la forma, —que no és la forma perquè en

poesia la forma és tot—. Gent, que no ho ha entès però que ha vist que estava ben construït. Quan un poema és bo s'aguanta. Sol. Amb el seu so."

"Quan un poema és bo s'aguanta. Sol. Amb el seu so"

I la tercera...

"A part d'auditoris i teatres, hem fet [recitals a] moltes biblioteques. I el públic de les biblioteques és molt accessible, quotidià, i la gent s'acosta i diu que se'n va d'allà amb moltes ganes de llegir més. Gran tema. Ara que m'ho has llegit, vull llegir més. És a dir, llegir poesia és molt important i molt útil perquè, en principi, un no lector de poesia, obre un llibre de poemes i es cansa. Però si li entra pel cos, perquè clar, un recital és pura sensorialitat, els hi venen ganes de llegir. No sé si ho fan o no però m'ho diuen sempre: quines ganes tinc de comprar-me un llibre, de llegir-la més... Fem d'intermediaris. Allà, l'únic que faig és intentar que travessi la veu de la Mercè. I passar-la. Aquesta intermediació, que és física, és molt útil. Jo, de vegades penso que faig més de divulgadora. El directe té aquesta cosa. T'interpel·la a tots els sentits. El gran ritual i la gran màgia del directe és aquest. Llavors, això la gent ho rep i llegeix més".

"Quan faig recitals de poesia amb poemes de Marçal, sóc una intermediària. L'únic que faig és que travessi la veu de la Mercè i passar-la. El directe té aquesta cosa. T'interpel·la a tots els sentits"

Em deies que has fet més de 200 recitals per tota Europa...

"Molts aquí. En biblioteques, teatres, centres culturals,... Una vegada ho vam fer a Madrid. Quan vam començar a sortir pel món hi havia aquesta cosa de les traduccions però no sempre hi són, en el moment que estàs al teatre. Però jo sóc del parer que la poesia és més que significat, jo proposo que es deixin portar per l'altra banda: sensació,

emoció, sensualitat, i a més a més hi ha la música. Tinc fet un text en anglès, en què explico abans del recital: «Que no ho enteneu? No passa res. Deixeu-vos portar. No és només comprensió, la poesia. La poesia és molt més. Si s'entén bé, però si no s'entén també»".

Has llegit la biografia de la Lluïsa Julià? Què t'ha semblat?

"No entraré amb el llibre. Crec que se'n faran més, de biografies. De la Lluïsa Julià jo vull destacar que la Marçal l'apreciava molt. El seu mètode de treball i el seu rigor. Segur que a la Mercè li agradaria que l'hagués fet. Però n'hi haurà més, de biografies. El mètode d'aquesta biografia és un mètode clàssic. Per a mi és massa llarga. Jo sóc poeta, i penso que les coses s'han de sintetitzar. De tota manera, està bé que hi sigui perquè hi és tot. Jo ho hagués fet d'una altra manera però no ho he fet. Per tant, un respecte absolut. Però sort que hi és. La celebro".

A quina llibreria creus que li agradaria que la portés, durant l'entrevista? A la Central del C/ Mallorca, per exemple?

"La Central és la meva llibreria també. Però la Central del Raval també té una atmosfera".

Què creus que diria en veure que moltes de les figures que ella va reivindicar i posar a la llum com Renée Vivien, Marina Tsvetàieva i Anna Akhmàtova, estan més al dia que mai?

"També Clementina Arderiu, Felícia Fuster,... Creuria que anem bé. Que avancem. Que val la pena treballar perquè les coses acaben esdevenint. En aquest sentit pacífic; que treballar va bé. Lo de la Tsvetàieva i Akhmàtova és un altre món. Sense la Mercè no hi hauríem entrat. Gràcies. Lo de la Clementina Arderiu. Gràcies. El treball és això: dones i quan ho reps, dius, gràcies per haver-ho fet".

En una ocasió, ella va saber que només hi havia cinc vendes en una de les seves traduccions... Ella va veure aquest feedback?

"Això no és important. L'important és fer les coses. I estan fetes, i evidentment que donen fruit. La visibilitat de la dona artista és cada vegada més present. Encara falta

molt, però veníem de res… Una cosa molt important per la Mercè era el contacte amb les persones. És a dir, és segur que a una lectora li agradaria parlar amb una lectora. Sí. Però no és un tema imprescindible saber quantes vegades la recepció del treball de la Mercè s'ha computat. No era una persona d'estadístiques"

A Santa Coloma de Gramenet, hi ha un mur on està escrita la seva famosa primera *Divisa*. Recorrentment hi passa una cosa molt curiosa i és que hi ha qui es dedica a borrar els termes nació i oprimida i, més endavant, algú que els torna a escriure. És un dels llocs on m'agradaria portar-la perquè veiés que els seus versos sobresurten dels llibres, encara a dia d'avui. Què creus que diria ella, si s'ho trobés davant?

"Ho trobo bastant normal. El tema mur és sempre un palimpsest. Escrius, deixes un rastre, s'esborra el rastre, es deteriora el rastre, es torna a escriure…".

Però que es borrin especialment aquests dos mots "nació i oprimida"...

"Això és la realitat del present. El present és contundent. Tinc la sensació, que quan nosaltres érem joves, evidentment que la lluita hi era sempre, però hi havia una cosa que jo he sentit no fa tant i que no havia sentit mai. Una cosa molt senzilla, tres paraules, l'odi. Això és el que ara estem vivint. Sempre hi ha hagut allò de «desapareixeu d'una vegada perquè molesteu, ara prohibim,...». Però aquestes tres lletres han entrat d'una manera molt curiosa al present i que és bastant desagradable. A mi em desconcerta molt. La diversitat, la varietat de registres, les capes, els discursos, les idees contraposades,... Tot això és la vida. Estem en plena repressió i en ple nacionalisme espanyol exacerbat. Repressió i opressió estan relacionades i nacionalisme nació estan relacionades".

Saps si va viure alguna cosa semblant? Algun comentari, algun retret, alguna crítica per la *Divisa*?

"No ho sé. No tinc cap record sobre això. No era una persona que es fixés en els forats, anava endavant. A veure, emprenyades n'agafàvem, però…"

Quan s'emprenyava?

"Quan s'emprenyava".

Amb temes com la llengua, per exemple?

"Amb la llengua molt, perquè era molt cuidadosa. I de vegades, el deteriorament de la llengua passa perquè tens un disgust. Però sempre tirava endavant. Aquest encanteri de l'escoltar i anar tirar endavant…".

Què més creus que evidenciaria que els seus versos estan més vius que mai? Han traspassat les pàgines dels llibres?

"Hi ha una cosa molt bonica, que en el cas de la Mercè encaixa perfectament. Ella, poeta, fa una obra, i en el moment en què la gent, en general, es pensa que hi ha coses, [versos], de la Mercè que es pensen que són seves, aquest és el pas. Quan tu publiques un poema el millor que et pot passar és que perdin de vista que és teu. Quan és d'ells. Per tant, s'ha produit el miracle, que és que la gent l'ha assolit".

"Quan tu publiques un poema, el millor que et pot passar és que la gent perdi de vista que és teu. Perquè passa a ser d'ells. Per tant, s'ha produït el miracle i és que la gent l'ha assolit. En el cas de la Mercè passa"

Tu vas conèixer, sobretot, una Maria-Mercè Marçal mare. Com portava a la pràctica, aquesta relació horitzontal, més aviat de germanes, que volia establir amb l'Heura?

"La Mercè deia: jo he portat una persona al món per posar-li límits? No. Ens saltem la paret juntes! Però, evidentment, en posava. Per una qüestió de raonabilitat de vida, és necessari que posi límits. Els petits necessiten una via per on anar caminant. Però en aquest sentit era molt oberta: la paret que tu has de saltar, la saltem juntes".

“Amb l’Heura, la Mercè deia: jo he portat una persona al món per posar-li límits? No. Ens saltem la paret juntes! Però, evidentment, en posava”

Ara hi ha un clam i una gran lluita de les dones que volen ser mares però sense renunciar a les seves vides professionals. El terme emprat és “conciliació laboral”. Com va portar ella, això de ser mare, professora i poeta alhora?

“Donava classes a l’institut i s’organitzava. L’Heura hi era sempre. Jo crec que ha sigut una criança meravellosa, molt natural. De vegades la Mercè deia: quasi és més fàcil que només estigui jo perquè així ja no hem de discutir sobre mètodes. Ho he de fer jo i ho faig”.

“La criança de l’Heura ha sigut meravellosa, molt natural. De vegades la Mercè deia: quasi és més fàcil que només estigui jo [fent de mare i de pare] perquè així ja no hem de discutir sobre mètodes [amb ningú més]. Ho he de fer jo i ho faig”.

Si poguessis parlar-hi tu, amb ella, què li diries? De què creus que parlaríeu?

“Jo, de fet, crec que aquest diàleg constant amb Maria-Mercè Marçal el tinc. Especialment, quan faig el recital, però també a la vida. Dialogo amb la Maria-Mercè i quasi sempre són coses de la vida de l’Heura perquè és una meravella veure que és una persona, les coses que fa… Però també amb literatura”.

(...)

Una de les coses que sempre li dic quan estic fent el seu recital és que aquest treball que ella va fer amb consciència però també amb intuïció, de donar-li a la llengua el cos amb un món poètic ha canviat. La Maria-Mercè, quan va començar, ella que va estudiar clàssiques, tenia una consciència de la llengua brutal. En els primers llibres veus el tema

de la poesia tradicional, de la cançó, però també veus Ausiàs March. Tot aquest treball que és de capes, i capes, i capes, on hi cap tot, filtrat per un artista que ho gestiona. Ara es treballa diferent. Me n'adono que hi ha una tendència a fer servir la quotidianitat com a matèria de l'obra de cada poeta. Per tant, aquest treball tan conscient i profund de veure les fonts, recollir-les, donar-li una altra forma, buscar la musicalitat, que és el típic treball d'un poeta, segurament es fa menys. Tinc la sensació que s'ha desplaçat una mica i s'ha entrat amb la cosa d'incorporar el món real dintre de la matèria poetica. És una altra proposta. Però tinc la sensació que ha pesat més la proposta de la quotidianitat en l'àmbit poètic i trobo a faltar aquesta saviesa de la Mercè.

De quines poetes joves li parlaries?

"De la Blanca Llum Vidal, que també és de capes i capes, de treball, d'intuició lingüística, de musicalitat,... Una cosa que sí que em sembla significativa de la Maria-Mercè, que vull valorar i vull que quedi clar, és que la Maria-Mercè, que era treballadora, incansablement treballadora i va crear aquest terme que es diu la sororitat... La va clavar. Ella va fer un projecte esplèndid que, a part que va ser molta feina, va ser molt reeixit, que és les *Cartografies del desig*. És molt important això. Aquesta visió que tenia la Marçal: posar en diàleg, això que vols fer tu ara, persones que no estan físicament al mateix temps, però que creixen juntes, i mirar-ho, i dialogar... Cartografies del desig és això. És una idea de la Mercè molt ben realitzada. I a més, ha tingut molta continuat. Ella ha deixat la llavor, era seva, però ha tirat. Aquestes són les coses importants d'un gran artista, que poses una llavor i creix".

"La Maria-Mercè era incansablement treballadora i va fer un projecte molt important, les *Cartografies del desig*, que posava en diàleg tot d'escriptores de diferents temps. A més, ha tingut molta continuïtat. Aquestes són les coses importants d'un gran artista, que poses una llavor i creix".

En el seu cas va posar moltes llavors... A nivell polític, de feminisme, literari...

"Que és tot el mateix. Perquè l'art és estar al món. Una de les coses que sempre m'han molestat és quan han intentat fragmentar la Mercè. Que si el lesbianisme, que si no se què,... La Mercè és una gran artista i, evidentment, el que irradiava ha generat molt i són bones les relacions i els creuaments. No ens quedem només amb una part".

Un exemple?

"La traducció alemanya de Marçal, en cert moment, es va publicar amb una portada on, a la coberta, posava literatura lesbiana. Això és reduccionista. Estem impedint que la recepció sigui la normal. Jo això ho he vist en llibreries a Viena i Berlín. I em sembla imprescindible no fer reduccionisme amb una artista de primera línia i se n'ha fet molt. Que també entenc que els crítics han de treballar d'una manera metòdica i els hi va bé tenir unes caselles... Però això no va a favor de l'art, va a favor d'ells. No és bo per l'art"

Si jo ara et digués: imagina Maria-Mercè Marçal. Pensa-la, evoca-la. Com la veus?

"La veig conversant, dinamitzant, engrescada amb les coses de la vida, atenta. T'escoltaria molt i t'explicaria moltes coses. Era molt empàtica, la Mercè. Tenia una capacitat immensa d'escoltar, que això no és tan usual. I a més a més, de seduir, d'engrescar, de donar, era molt generosa. Aquest contacte amb una persona d'una altra generació, segur que era molt estimulant per a ella".

"Era molt empàtica, tenia una capacitat immensa d'escoltar, de seduir, d'engrescar i de donar. Era molt generosa"

Amb quina roba creus que hauria decidit venir a l'entrevista?

"Segurament portaria algun foulard. Colorit, hippie, bonic, original. Faldilles... Llargues"

Portaria joies?

"Unes arracades precioses. Grans. D'aquestes que pengen... "

Com descriuries el seu accent?

“Ella és d’Ivars. La llengua dels poble és molt rica. Ho té i es veu. Però, a més a més, és molt llegida i, per tant, hi ha molta capa d’adquisicions. La llengua seria rica, no gens convencional —no del català central— i precisa —no hi havia res banal amb el seu parlar; parlava molt però anava al pinyol de les coses i no hi havia res que fos de sobres—”.

“La seva llengua era rica, gens convencional —no del català central— i precisa. No hi havia res banal amb el seu parlar; parlava molt però anava al pinyol de les coses i no hi havia res que fos de sobres”

Com seria l’actitud de la seva cara?

“De molta curiositat. Com que tenia una escolta preciosa, aquesta cosa de la curiositat hi era i, a part d’això, l’encanteri que significava quan es posava a parlar. Sempre hi és això”.

—Entrevista realitzada dilluns, 29 d’abril de 2019, a la terrassa del Museu Marítim—

XAVIER BRU DE SALA:

“Si Marçal fos viva, seria un emblema. Tothom la demanaria per tot arreu. Independentista, feminista, radical i d’esquerres... Imagina’t!”

Xavier Bru de Sala va coincidir amb Marçal quan era estudiant de Filologia Catalana. Juntament amb Ramon Balasch, Miquel Desclot i Jaume Medina van fundar l’editorial *Llibres del Mall*.

A la imatge, Xavier Bru de Sala. Font: Adrià Costa, Nació Digital.

Tu coneixes Maria-Mercè Marçal en l’època d’universitat... Explica’m com era aquella Marçal i el context en què us trobeu.

“Jo la conec malalta al llit quan jo tenia 19 anys. Havia fet un llibre de versos i un germà meu em va dir que hi havia un corrector, a *Edicions 62*, que es deia Ramon Pinyol [ara

Ramon Balasch] i que també era poeta, que li havia de donar el meu llibre, que em volia conèixer. És així com vam quedar per sopar a casa la Maria-Mercè Marçal, al primer pis que va viure a Barcelona".

Tu la vas conèixer en un moment literari peculiar... A la biografia de Lluïsa Julià queda palès com per a la poeta, el fet de relacionar-se amb tot de lletraferits va provocar en ella un sentiment d'inferioritat, que va desencadenar una època de mudesa literària total...

"A ella li va costar molt, d'escriure no ho sé, però d'ensenyar el que escrivia sí. Normalment, és al revés. Els poetes joves sempre estan molt segurs del que escriuen. Massa. Ella, en canvi, no. Tot el contrari".

"Els poetes joves sempre estan molt segurs del que escriuen. Massa. Ella, en canvi, no ho estava. Tot el contrari"

Com va ser aquest impàs de mudesa i posterior publicació de Cau de Llunes?

"Bé, potser sí que escrivia però no ho ensenyava. Jo crec que ella tenia un problema d'autoconfiança amb la seva pròpia obra. En aquell moment estava buscant el seu llenguatge, el seu estil. El primer que li vaig veure escrit era una barreja entre Rosselló Pòrcel, Salvat Papasseït i Josep Carner. De contingut, no recordo que fos potent ni innovador però sí que tenia una gràcia verbal. Però en canvi, tenia molta opinió i la tenia bastant bona. A mi és la primera persona que em va parlar amb passió del Comte Arnau de Maragall i que em va posar en alerta i en pista amb el poeta. Però amb una lectura que era pròpia, que era d'ella. Tenia aquesta capacitat crítica de no llegir amb els ulls dels altres sinó amb els seus. I sense tenir en compte quin era el criteri dels altres. A partir d'aquella conversa ja no era la dona del Ramon, ja era ella".

“Tenia molta opinió i la tenia bastant bona. Tenia aquesta capacitat crítica de no llegir amb els ulls dels altres sinó amb els seus sense tenir en compte quin era el criteri dels altres”

I sembla que després, amb el premi Carles Riba ja va adquirir una certa confiança en ella i la seva obra, no?

“Bé, la primera confiança eren els amics perquè nosaltres érem molt crítics. Pensa que vam tenir la desafecció d’en **Desclot** perquè li agradava el [**Agustí**] **Bartra**. Nosaltres li dèiem, «si a tu t’agrada el Bartra, no tens criteri, el Mall no és el teu lloc. Vol dir que no saps llegir o que tens altres interessos… ». Érem molt radicals! Hi va haver una escissió… La paraula, el que és el verb, l’expressió, havia de ser bona, innovadora… I la Mercè estava plenament integrada en aquests postulats, que més que estètics eren ètics i lingüístics. Defensàvem aquesta idea del joc verbal, de no expressar-te d’una manera fàcil. Ni tan sols sofisticada; elaborada. I amb el geni de la llengua autèntic, que vibrés l’idioma. I això tots ho teníem com a credo en comú”.

Com veus ara la poesia i això que tant reivindicàveu? El joc verbal,...?

“La poesia catalana de l’avui s’ha convertit com en un món semi clandestí, que l’únic que té són els premis de poesia. És un món on fins i tot publicar es fa difícil si tu, a més de poeta, ets un altre cosa. Has de ser només poeta. Si et descuides i ets conegut o destaques per alguna altra cosa, en seràs exclòs completament. El criteri no és del valor d’allò que has escrit sinó de companyonia en la defensa davant d’un món hostil. Perquè avui el món i la cultura catalana és hostil alhora. És un món completament tancat. En canvi, nosaltres [els de la generació del Mall] érem un món que estava obert a la societat, fèiem recitals i anàvem per tot Catalunya. Ens tiraven pedres o tomàquets dient que no s’entenia res però la gent venia i escoltava. Hi havia una sintonia. I ara ningú els fa cas”.

(...)

"El que no veig tampoc que facin era el que nosaltres sí que vam fer: una reavaluació del cànon. Nosaltres vam dir que la literatura catalana no es podia explicar com si fos un jardí botànic, on hi ha totes les espècies. Nosaltres només volem les plantes millors. Per què tenir un cactus pansit i fer-li la foto dient que és un cactus i que a tot arreu hi ha cactus... Si està pansit llença'l. Crema'l. Nosaltres volem només el millor".

Quins serien aquests cactus pansits que dius?

"Jo que sé... En **Raimon Casellas.** Tothom reivindicant el Raimon Casellas... Però si allò ja no es pot llegir! I això igual en més de la meitat del cànon. El trobàvem no només repugnant sinó també contraproduent perquè a la gent li dèies que eren bones unes coses i el que feies era fer-los desconfiar del seu propi criteri de lector. Érem molt durs i exigents. El mateix amb **Pin i Soler** i, fins i tot amb **Narcís Oller**. Només salvàvem realment el que era bo. Era una aportació que anava a la contra d'aquesta idea extensiva de les antologies de poesia, del Castellet i del Molas, que deien que la literatura catalana tenia un sentit social. Si el té no és per això que sigui bona!"

I com es va acabar?

"Tot això va configurar un moviment que va acabar en fracàs perquè s'enfrontava a l'establishment. Després, també, el fet que el Mall no fos viable econòmicament hi va contribuir molt. De la mateixa manera que l'editorial Vallcorba sí que va ser viable però no tenia res per a dir amb criteri propi en el món de la cultura. Pensa que el Mall editava **Salvador Espriu.** L'Espriu va marxar de [Edicions] 62 i va anar a editar a Llibres del Mall. En el Mall en castellà també hi era [Juan] **Goytisolo**, el *Larva* va sortir d'allà,... Els millors autors castellans també anaven al Mall. No era cap tonteria, aquest projecte cultural".

A la biografia de Maria-Mercè Marçal consta que l'editorial Llibres del Mall es va convertir en "la plataforma central de renovació poètica dels anys setanta i vuitanta". Com explicaries a algú d'una generació com la meva, la importància que va tenir Llibres del Mall?

"Érem radicals d'actitud literària, vital i cívica. I rebels. I els instal·lats de la transició, que estaven instal·lats quan eren els amos del panorama, el que havien de fer era

fumigar. I a això es van dedicar. I què n'han tret? Un descrèdit total de la literatura en la societat".

A què et refereixes?

"Doncs a que un premi Sant Jordi faci un tuit dient: "a la pròxima vida em demano ser com tu" (no, demano; em demano, "me pido"). Amb nosaltres [els de Llibres del Mall], algú que es capaç de fer un tuit així, no torna a trepitjar casa d'un ni de l'altre, ni anar a sopar en la vida. Però què és això? El preu que s'ha pagat de fulminar gent exigent i radical ha sigut el descrèdit social de la literatura. Només volen vendre llibres. Ningú vol aportar res".

"El preu que s'ha pagat de fulminar gent exigent i radical ha sigut el descrèdit social de la literatura. Només volen vendre llibres. Ningú vol aportar res"

Marçal també era molt exigent amb la llengua, oi? Amb les faltes d'ortografia...

"Totalment, clar. I amb els continguts. I no es podia ser exigent... I ja ens hem trobat el resultat".

Si poguessis parlar-hi tu, amb ella, què li diries?

"Li preguntaria com va canviar d'orientació sexual. Perquè jo en vaig viure més d'un i més de quatre canvis d'aquests. Però no van ser tan radicals. Moltes companyes de la meva generació van passar de ser heterosexuals a bisexuals, o en preferència a... i després a grups de dones... Però ella es va fer molt radical. Potser és perquè ja era molt radical. No sé".

Però això és un aspecte que podries haver-li comentat en vida, no? O ja no manteníeu relació en aquell moment?

“Sí que vam tenir relació però va ser esporàdica. Però quan vam tenir una relació ens «cascàvem» les coses de veritat. No era allò de: «com estàs, molt bé,...» No. Anàvem a fons”.

Què més li comentaries, aprofitant aquest contrast d’èpoques?

“Li preguntaria què pensa de **Mercè Rodoreda**. Crec que és una escriptora que, com **Víctor Català**, l’únic que té de bo són els contes. I que el millor conte és *La Plaça del Diamant*, però que és un conte —un conte llarg però sense arribar a novel·la— i que el *Mirall trencat* és una obra fallida perquè va voler fer una novel·la. Com a mínim l’Espriu va ser prou prudent perquè sempre deia que volia fer una novel·la i no la va arribar a fer mai. Perquè no era un novel·lista. No recordo si n’havíem arribat a parlar… A mi m’agradaria saber què en pensava ella. Tenia molt de criteri. Llàstima que no hagués escrit més. No escriu massa sobre escriptors… Això ho deia de paraula”.

Li comentaries com treballen les editorials, per exemple?

“No caldria perquè això tots ho sabem. A ella ni li proposarien. Si ara hi ha un autor que comença a destacar però que és de 1984 és igual. Fa uns vint o trenta anys, a l’endemà hi hauria hagut competència entre *Proa* i [Edicions] *62* per fitxar-lo. Ara és igual. Es queda a l’editorial que sigui perquè ningú té cap interès, perquè com que no és famós és igual que sigui bo o dolent. La qüestió és si es vendrà o no el llibre”.

Tu li comentaries això?

“Sí, i ella hi estaria d’acord 100%”.

Ella ho va veure, en vida, que passava això?

“Encara no havia passat. S’estava veient que passaria però encara no havia passat. Si ella fos viva, més que una escriptora seria un personatge, un emblema. Tothom la demanaria per tot arreu. Clar, independentista, feminista, radical, i d’esquerres… Imagina’t. Potser recordaríem les aventures del PSAN… Nosaltres érem els dos únics de la nostra generació que ens vam apuntar al PSAN: radicalisme literari i nacional. Estàvem en tot. Però parlaríem, suposo, més de les primeres etapes, dels dubtes juvenils. De moltes esperances sobre la llengua i el país no crec que en tingués”.

“Si ella fos viva, més que una escriptora seria un personatge, un emblema. Tothom la demanaria per tot arreu. Clar, independentista, feminista, radical, i d’esquerres... Imagina’t”

Una de les coses que de joves criticàveu molt era l’allunyament que tenia la universitat respecte als autors vius i la literatura contemporània, absent dels programes. No sé si això és un dels aspectes que voldries comentar-li... Ha canviat?
“Molt poc. El Molas va apostar pel Terenci Moix, la Montserrat Roig i el Baltasar Porcel. Però com que no sabia llegir ni escriure va agafar els que passaven per allà. No tenia cap criteri. Com que això va fracassar, arran d’això van dir que no parlaríen dels escriptors fins que faci trenta o cinquanta anys que haguessin mort. Això no és la funció de la universitat enlloc del món. Llavors, què ha passat? Que ens hem quedat sense filtres de qualitat, sense revistes especialitzades i una jerarquia que no vagi en funció de les vendes”.

(...)
“I Marçal s’ha salvat pel feminisme, per la seva actitud rebel i radical i la seva *Divisa*. S’ha salvat per això. Va obrir un solc no només aquí sinó al món. La Virginia Woolf o la Sylvia Plath no van d’aquest pal que anava ella, del feminisme real, de l’existència, de com t’ho fas per viure una vida en femení, plena. Això és el que l’ha fet sobreviure”.

Era contundent amb les seves paraules, i si discrepava, ho havia de dir...
“Era sempre així. Sempre i en tot. Sinó s’hauria quedat encara amb el Ramon. Perquè se l’estimava molt i li devia molt”.

Què creus que és el que més enyoraria de no estar en aquest món, a banda de les persones del seu entorn?

“No estava molt enganxada a les coses materials però, en canvi, podia haver canviat de país mental cada setmana. Era més de la innovació que de la seguretat. No sé què enyoraria…”

Llegir?
“Clar, llegir segur!”.

Què s’ha perdut, literàriament, ella?
“Tornar a llegir *À la recherche du temps perdu* d’en Proust. Suposo que l’havia llegit. És un llibre que s’hauria de llegir com a mínim dues vegades; una quan ets jove i l’altra quan ets gran. Crec que ella enyoraria més rellegir que llegir. Pensa que ella era de clàssiques i qui s'orienta als clàssics sap el valor que tenen de veritat. És com una fruita que no la pots olorar: l’has d’exprémer, degustar i hi has de tornar molt”.

Si jo ara et digués: imagina Maria-Mercè Marçal. Pensa-la, evoca-la. Com la veus?
“Molt oberta a la curiositat. Del que ja sabia i tenia incorporat no. Per exemple, no es recrearia amb la [Renée] Vivien. Tenia aquesta capacitat de mutació, d’entusiasme per les coses noves. L’aliment no era mai la repetició. Ara estaria buscant nous autors. S’intertessaria per noves poetesses”.

Li faria il·lusió reunir-se amb una jove universitària? Quina actitud creus que tindria amb mi durant l’entrevista?
“Sí! Oberta. Curiosa. No era tancada. Gens tancada”.

“Era molt oberta a la curiositat. Tenia aquesta capacitat de mutació, d’entusiasme per les coses noves. Ara s’interessaria per noves poetesses”

Com la descriuries?

"Era tímida i tenia aquest fons de timidesa però no era reservada. No era una persona molt segura i això és una avantatge perquè no puges en un pedestal. Quan una puja en un pedestal ja l'has cagat. Sobretot, si ja has passat en un altre continent per denunciar els pedestals dels homes".

Has llegit la biografia de la Lluïsa Julià? Què creus que diria Marçal?

"Diria que gràcies, però que ella no s'ho mereix això. I si no ho diria, ho pensaria. Creuria que n'han fet un gran massa amb ella".

A Santa Coloma de Gramenet, hi ha un mur on està escrita la seva famosa primera *Divisa*. Recorrentment hi passa una cosa molt curiosa i és que hi ha qui es dedica a borrar els termes nació i oprimida i, més endavant, algú que els torna a escriure. És un dels llocs on m'agradaria portar-la perquè veiés que els seus versos sobresurten dels llibres, encara a dia d'avui. Què creieu que diria ella, si s'ho trobés davant?

"Jo crec que això li agradaria".

Va viure alguna cosa semblant? Algun comentari, algun retret, alguna crítica per la *Divisa*?

"No, perquè en el seu i el nostre món això està expressant el que hi havia en l'ambient. Aleshores hi havia un ambient favorable i la resta era indiferent. No hi havia hostilitat. I ara, potser, se sorprendria de veure que hi ha hostilitat. O no se sorprendria gaire perquè ja se sap que el feixisme sempre torna. Abans, vivíem en una mena de bombolla literària i política i no ens importava el que passava fora, no incidiríem. I ara descobriria que sí. Nosaltres teníem molt clar que no canviariem res i ella ha ajudat a canviar coses".

Què diria dels dos últims 8-M?

"Que encara queda queda molt de camí. Sempre falta molt de camí. Però ho veuria positiu. Tot i que diria que encara estem començant".

Creus que està a l'ordre del dia, la seva figura, en la societat?

"Dins un cercle sí. Però més enllà del cercle crec que no. Però també hi ha molta gent que la té de símbol o d'emblema i que no es dedica a llegir-la ni s'hi dedicarà. Perquè requereix un esforç.

I com s'entén la poesia de Marçal?

"S'entén entrant-hi de veritat. És una poesia per ser llegida, interioritzada, meditada…"

Què diria Marçal si veiés algun dels recitals actuals dels seus poemes?

"Es quedaria parada de veure que és tan important per algú o per uns quants".

"Tampoc no va tenir tants premis en vida. Ha trascendit molt més un cop ha mort. Ara hauria rebut la creu de Sant Jordi, la medalla de Barcelona,..."

Ella no va veure l'èxit de la seva figura…?

"Tampoc no va tenir tants premis. És possible que com a mínim tingués l'esperança d'un llegat, una petja, de canviar coses… Però d'altra banda la seva modèstia innata no hauria fet esperar-ho especialment. Perquè realment ha trascendit molt més un cop morta que abans de morir. Abans de morir el reconeixement era molt limitat. Després, hauria tingut la creu de Sant Jordi, la medalla de Barcelona… Ara li anirien arribant".

—Entrevista realitzada dilluns, 6 de maig de 2019 al C/ Enric Granados—

MERCÈ OTERO VIDAL:

“Més endavant hauria escrit contes, perquè sí que tenia material per a fer narracions curtes”

Mercè Otero és llicenciada en Filologia Clàssica i Romànica-Hispànica) i Catedràtica de Llatí. A més, és una de les pioneres en la lluita pel feminisme aqui, a Catalunya. Actualment, és membre del Centre de Documentació de Ca la Dona. Va conèixer Maria-Mercè Marçal quan ja era mare i no s’atreviria a dir que fossin amigues perquè prefereix qualificar el vincle que tenia amb la poeta com una relació de confiança.

A la imatge, Mercè Otero. Font: Crític, Laia Soldevila

Quan coneixes tu, Maria-Mercè Marçal? És a dir, quan es produeix el primer contacte?

“Als anys vuitanta. Estava a punt de tenir l’Heura. Era el moment en què dins el moviment feminista ens coneixíem totes perquè coincidíem en xerrades, teníem amigues comunes,... En aquell moment, les dones d’una determinada edat i amb unes inquietuds concretes, teníem una manera de relacionar-nos que no tenia a veure amb xarxes socials però en canvi, coincidíem molt (...). No recordo, tampoc, si mai ens van presentar. De vegades, coneixies les altres i començaves a parlar-hi. És aquell tipus de coneixença que va sortint a l’ús”.

Com definiries la vostra relació?

[silenci llarg] "És una pregunta difícil. Hi ha moments en què no goses dir que una persona és amiga teva, perquè penses que l'amistat requereix un seguit de coses, i en canvi després, a l'hora de la veritat, veus que el tipus d'afecte i confiança que et té aquella persona és d'amistat. De vegades no hi ha paraules per posar a les relacions. Justament, al moviment feminista sempre diem que la relació té força política i que la relació entre dones és la que veritablement ens dóna l'autoritat. És això, era una relació. Senzillament, la idea aquesta d'una relació de confiança". La relació més [intensa] va ser, sobretot, els últims moments. Si en algun moment la Fina [Birulés] havia de marxar i no volia que la Mercè es quedés sola, m'ho demanava a mi. I jo encantada".

Si poguessis parlar-hi avui, de què creus que aniria la conversa?

"Li explicaria, primer de tot, com ha evolucionat el lesbianisme. És a dir, què ha passat amb tots els LGTBI, els trans,... Li preguntaria si ella s'ho imaginava que hauria anat així. (...) El concepte de lesbianisme en segons quins moments era una cosa i avui en dia és una altra. Sembla mentida com una cosa es pot arribar a generalitzar. Ja ho sabíem que des del punt de vista estadístic havia de ser la curva de Gauss, és a dir, que seria un 50-50".

A què et refereixes quan dius que es generalitza?

"Doncs que són temes que en un moment determinat sembla que pertanyen només a unes minories. Amb clandestinitat o sense, abans era una cosa d'iniciades; sabíem on començava i on acabava, per dir-ho d'alguna manera. I ara, al sortir la llei contra la LGTBIFòbia o dels matrimonis homosexuals, s'ha obert el ventall. Això té a veure amb una normalitat social. Quan dic generalització, em refereixo a normalització social, que fa que la gent pugui dir-ho, fer-ho i sortir amb tota la tranquil·litat del món. Això li comentaria. «Imagina't com érem... I com estan ara les coses, no?» I també el fet de pensar si això tindria marxa enrere o no... En una societat en què el feixisme està apretant no saps on arribarem".

(...)

"I l'altre aspecte, seria, evidentment, el de l'independentisme. Això de la interseccionalitat. Li diria, véns al grup de feministes per la independència? Si som independents del patriarcat, del capitalisme-liberalisme, independents de la violència armamentística,... Véns amb nosaltres, no? Un d'aquests dos aspectes seria més personal —a mi m'agraden de xocolata, a mi de nata— i l'altre, de dir, políticament com ho fem, com apretem i com aguantem el xàfec".

Parlaríeu de feminisme? Marçal n'estava molt conscienciada, no?

"Dins del feminisme, la Maria-Mercè era últimament, de les italianes, del feminisme de la diferència sexual. De la Luisa Muraro, i totes aquestes".

Què vol dir això de «feminisme de la diferència sexual»?

"Hi ha un feminisme, que es diu feminisme de la igualtat. I hi ha un altre tipus de feminisme que creu que les dones, per exemple, hagin aconseguit el dret de matar, que hi hagi dones a l'exèrcit no és cap consecució de res. Coses d'aquest tipus. En el feminisme de la igualtat, a la llarga, tu estàs agafant el model masculí i t'estàs intentant apropar a ell. En canvi, el feminisme de la diferència diu que l'ordre simbòlic és el de la mare. No és el del patriarcat. Sempre ho explico amb aquesta metàfora: tu tens uns mitjons foradats, no es tracta d'apedaçar aquests mitjons sinó de comprar-ne uns de nous. El salt és aquest, el dels mitjons nous. El de buscar un ordre simbòlic diferent. I la Mercè, evidentment, estava en l'ordre simbòlic de la mare. I les que en saben més sobre l'ordre simbòlic de la mare és un grup sobre filòsofes italianes, davant de les quals hi ha la **Luisa Muraro**, que es titula el feminismo de la diferencia sexual. No entenent la diferència perquè som diferents sinó diferència d'ordre simbòlic".

Li agradaria el segle XXI?

"Sí. Sempre tenint en compte les coses a favor. Si comences a acumular greuges, doncs pots fer la llista de greuges. Des del punt de vista mèdic, tenim més solucions per segons quines malalties, des del punt de vista comunicatiu resulta més fàcil acumular una sèrie de dades,... Aquestes coses s'han de valorar. Ara, hi ha una cosa que sabem

perfectament les feministes. Que el progrés no és lineal. La masculinitat es creu que el progrés suposa cada dia més i més. Hem de posar un límit en el sentit de la vida. Tinc un veí que ha viscut 103 anys... I després no és estrictament lineal, doncs.

Què creus que és el que més enyoraria de no estar en aquest món, a banda de les persones del seu entorn?

"La natura. Ella tenia les arrels de pagès. La vinculació amb la terra. En un poema, ella diu que surt al balcó i rega les plantes. És una imatge significativa, gent de Barcelona, d'asfalt però que tenen arrels de pagès".

Què creus que li semblaria a Marçal la biografia que li ha fet la Lluïsa Julià?

"Jo penso que la biografia de la Julià està molt bé perquè té una bona narrativa. Jo he llegit bastanta biografia i penso que és capaç de lligar. Jo la valoro molt. Em fa l'efecte que es nota que és una biografia que es nota que hi ha una estimació al darrere. Estimació però molt professionalitzada. Sobretot, perquè la Lluïsa té aquest punt d'estima a la literatura, i a la Institució de les Lletres Catalanes, i el PEN,... Més amb aquest sentit".

Creus que li hauria agradat fer una autobiografia?

"Avui en dia hi ha aquest concepte de l'autoficció, que és una biografia literaturitzada (...) Jo crec que hagués escrit més prosa però abans de fer una autobiografia hauria escrit contes, perquè sí que tenia material per a fer narracions curtes. Jo penso que això de fer una autobiografia no s'ho hauria plantejat".

"Més endavant hauria escrit contes, perquè sí que tenia material per a fer narracions curtes"

L'altre dia li van donar el Premi de les Lletres Catalanes a Marta Pessarrodona, i una de les coses que deia, en una entrevista que li van fer al Telenotícies Vespre, de TV3,

era que sempre havia tingut molt present totes aquelles feministes que la van precedir a ella. I que si ella es declarava feminista era perquè abans hi havia un passat.

"Sí, la genealogia".

Exacte. I deia que espera que les actuals, se'n recordin que abans van ser elles. Tu quina sensació tens, d'això?

"Aquí hi ha una qüestió que és la de veure si establim un diàleg intergeneracional que sigui agradable per totes. Per una banda i altra. Que unes no tinguin la sensació que els estem explicant batalletes i històries de vora el foc i que les altres tinguin la sensació que hi ha algú que les escolta. El diàleg intergeneracional és totalment imprescindible però en el cas del feminisme, encara més. Entenc el que diu Marta Pessarrodona i això la Mercè també ho entenia. Ella, al final de la novel·la [*La passió segons Renée Vivien*], diu: «una dona, ho sé prou, se'n recordarà». És això". Jo m'he dedicat a recuperar figures, a mi això m'ha passat.

Com era Maria-Mercè Marçal?

"La Mercè era exigent. El concepte d'exigència es veu en la seva obra. L'altre dia, parlant amb l'Heura, també va sortir aquest concepte d'exigència, de les coses ben fetes".

Com diries que és la parla de Marçal?

"El català de la Mercè era curiós perquè és un català occidental. La distingeixes de seguida".

També era exigent, amb la llengua?

"Recordo una conversa en què em deia que les faltes d'ortografia dels seus alumnes les penalitzava amb un punt de la nota, segons quines. Jo que venia d'un altre institut, en què ho havia de vendre tot molt ràpid per tal que la gent es catalanitzés ràpid, a la seva manera... Doncs em va impactar. Però em va fer veure la importància de la llengua, que no només n'ha fet una qüestió professional sinó de principi".

“Em va fer veure la importància de la llengua. No només n’ha fet una qüestió professional sinó de principi”

Al pròleg de Bruixa de dol expliques que no coincidíeu del tot en certs aspectes de l’ensenyament… el catalanitzar ràpid, per exemple, era un dels aspectes?

“Sí, clar. Coses d’aquest tipus. A veure, les qüestions de pedagogia, de com interacciones amb l’alumnat també és molt diferent en funció de l’institut que et toca i de l’alumnat que tens al davant. També pensa que jo venia del maig francès, del 68, i era això: fora les tarimes i l’autoritat acadèmica qüestionada… I això fa que quan et posis de mestra no et converteixis amb el que havies dit que no havia de ser”.

En quin any *Bruixa de dol* passa a ser lectura prescriptiva de Batxillerat; només el 2006? O algun més?

“Em sembla que duren dos o tres anys. No ho sé. Això va ser una cosa que em va agafar per sorpresa, de l’editorial. M’ho van demanar i ho vaig haver de fer molt ràpid. En aquell moment, però, tenia bastanta traça de fer d’activitats i buscar preguntes”.

En l’estudi preliminar, que escrius al llibre planteges una pregunta als estudiants, pensada per a que la responguin ells, però que jo ara et vull fer a tu. Què pensaria Maria-Mercè Marçal, del fet que Bruixa de dol fos lectura prescriptiva al batxillerat?

“És un element d’ambivalència. Penso que un reconeixement de l’acadèmia i la institució és un reconeixement però em dol que aquests reconeixements es facin quan la persona està morta. Si hagués estat viva en aquell moment, poster hauria dit que de la seva pròpia obra era millor triar, per exemple *La germana, l’estrangera* o un altre poemari perquè *Bruixa de dol* el va escriure molt al principi. Tot i que en aquest cas, era molt fàcil d’argumentar que pel nivell, calia posar aquest. O, potser s’hauria preguntat, per què no s’ha fet una antologia de la seva obra. Jo, però, sóc partidària d’obres senceres, no d’antologies”.

Ella, se sabia poemes de memòria i en recitava. Ara sembla que això no es porta massa. Com rebria ella, això?

"Avui en dia no se saben poemes de memòria però se saben les cançons de memòria. Aquí has de fer sempre aquesta diferència. La memorització, la memòria per la memòria, en l'ensenyament, va tenir una certa vàlua durant un cert temps. Però cada vegada s'ha anat perdent més. En el cas dels poemes, també. La Maria-Mercè, el que segurament sabia bastant era el Lorca".

Què creus que diria de mesures com la LOMCE?

"De la mateixa LOGSE ja es posava les mans al cap. Jo sóc de les que vaig predicar reforma. Va ser, des del punt de vista del professorat, patacada. No es van posar els mitjans oportuns perquè allò es pogués implementar amb qualitat. De tota manera, s'ha de veure que Catalunya amb això és molt especial. El fet que aquí l'escola concertada tingui tanta força... I que convergència estigués tant de temps al poder fa que pel que fa al concepte d'escola pública aquí a Catalunya tinguem molta feina endarrerida".

—Entrevista realitzada dijous, 4 d'abril de 2019, a Ca La Dona—

4.2. Producció: encarnar Maria-Mercè Marçal

CARACTERITZACIÓ

A l'hora de caracteritzar Maria-Mercè Marçal és molt important tenir en compte l'època en què la volem evocar. Si la poeta fos viva, tindria 66 anys (a partir del 13 de novembre de 2019, ja 67). Però no ens interessa recrear una poeta amb una imatge que no ha tingut mai —recordem que va morir amb 45 anys. El que ens interessa és recrear una imatge que tothom reconegui i que, alhora, expliciti una Maria-Mercè adulta, que ja ha sigut mare i que ha escrit bona part de la seva obra. El moment vital escollit respon a l'any 1995, quan tenia uns 43 anys. Les imatges que adjuntem a continuació no corresponen totes exactament a aquest any de la seva vida però ajuden a configurar quin era l'aspecte que tenia la poeta en aquella època i quina és la caracterització que precisa l'actriu que l'encarnarà en aquesta entrevista:

ATO
ATO

VESTUARI

Algunes de les persones que van conèixer la poeta s'han atrevit a fer l'exercici d'imaginar com creuen que acudiria la poeta a la nostra entrevista. Amb faldilla o amb pantaló? Amb arrecades o sense? Amb cabell llarg o curt? Gràcies a les respostes que ens han donat, sobre com se la imaginen, hem pogut configurar un esbós de com aniria vestida i tocada Maria-Mercè Marçal.

Si jo ara et digués: imagina Maria-Mercè Marçal. Pensa-la, evoca-la. Com la veus?

LLUÏSA JULIÀ. "La visualitzo amb el cabell per l'espatlla, amb serrell, així com el portava ella. Segur que hauria vingut amb algun vestit o faldilla llarga de flors, ampla. I, sí, portaria alguna cosa de bijuteria. Quan ella sabia que s'havia de morir va anar regalant a les amigues diversos objectes personals. A mi em va regalar un collaret de color blau marí fet de peces de vidre, que encara conservo".

CINTA PORTILLO. "Me la imagino amb un barret, amb joies, el cabell amb una mena de monyo enganxat al darrere, no perfectament ben fet, sinó amb cabells que pengen per aquí, per allà,... però pentinat. Sempre atractiva. A més, tenia una fotogènia especial. Aconseguia un conjunt amb l'expressió, el moviment o el gest, que sempre era molt harmònic o fotogènic. Podia no portar la manicura feta, per exemple, no l'interessava gens. Tampoc no es depilava. I ella ho vivia amb convenciment polític. Ella, amb la cosa personal era molt poc normativa però sempre molt atractiva i estètica. I un punt sensual".

"No portaria maquillatge. Com a molt es pintava els llavis. Pel que fa a la roba, me la imagino amb alguna cosa de vellut, tons negres morats,... Faldilla. Això sí. Faldilla llarga. Podia ser d'estampat llis —no geomètric—. Però tant podien ser floretes com ètnic —però no ètnic. Una mica com la Frida Kahlo, però sense ser tan mexicà. Me la imagino buscant en un mercat d'un viatge que ha fet a Berlín o a París o aquí en una botigueta... Una cosa que li quedés bé, maca, que li donés misteri... Això hagués perdurat. Ho tenia

molt arrelat. Molt poques vegades l'he vist amb texans, per exemple. No me la imagino amb vestit jaqueta tampoc. Robes no tan estructurades".

CINTA MASSIP. "Segurament portaria algun foulard. Colorit, hippie, bonic, original. I faldilla llarga. I unes arracades precioses. Grans. D'aquestes que pengen… "

Són moltes les persones que coincideixen a dir que Marçal es presentaria a la nostra cita ben elegant, amb una faldilla d'estampats de flors, llarga i ampla i, sobretot, amb unes arracades grans. Aquesta és només una proposta del vestuari que podria portar. El jersei escollit és un de semblant que tenia la poeta quan es va fer una sessió de fotografies per la promoció de la novel·la *La passió segons Renée Vivien*.

CÀSTING

Tenint en compte l'edat que volem evocar i l'aparença de la poeta, es proposen, a continuació, tot un seguit de perfils d'actrius que podrien encaixar molt bé amb el paper.

OPCIÓ A. MONTSE GERMÁN

1969 (edat: **50 anys**)

☞ Vols veure com actua? Prem aquí.

Montse Germán destaca especialment pel fet d'haver participat a sèries molt populars de la televisió catalana com *Laberint d'ombres*, *Infidels*, *Cites* i *Com si fos ahir*. ***Per què ella?*** Perquè té aquesta mirada dolça i sincera que tenia Marçal així com la veu, que també és dolça. A més, per edat i per físic podria encaixar molt bé en el paper —recordem que volem evocar una Maria-Mercè Marçal d'uns 43 anys.

OPCIÓ B. BRUNA CUSÍ ECHANIZ

1987 **(edat: 32 anys)**

☞ Vols veure com actua? Prem aquí.

Amb la pel·lícula *Estiu 1993* va aconseguir un Goya a la millor actriu secundària. Un altre dels seus papers importants ha estat el que va fer al film *Incerta Glòria*.

Per què ella? La fesomia de la seva cara em recorda molt a la de Marçal. En especial, el nas, em recorda molt al de la poeta. Bruna Cusí té 32 anys però passant per una bona caracterització podria entrar perfectament en una Marçal de 43 anys. També té una veu semblant a la de Marçal; dolça, reposada, calmada.

OPCIÓ C. MERCÈ PONS I VEIGA

4 de juny de 1966 (**edat: 52 anys**)

☞ Visualitza-la aquí.

Mercè Pons ha fet cinema, teatre i televisió. Amb més de 30 anys de carrera a l'esquena, ha obtingut el Premi a millor actriu revelació l'any 1998 i un Premi Butaca. A televisió, se l'ha vist a sèries com El cor de la ciutat o ***Per què ella?*** En primer lloc, perquè físicament s'hi assembla i, amb una bona caracterització podria ser la Maria-Mercè Marçal que busquem. Però el tret peculiar de l'actriu és la veu i la manera de pronunciar segons quins sons de lletres. A més, parla amb l'aplom de Marçal. Crec que és la que podria treure, amb més facilitat, l'accent tan peculiar de la poeta perquè ja a la pel·lícula *La millor opció* va interpretar el català de les terres de l'Ebre. Aquesta flexibilitat dona a entendre que el lleidatà també el podria fer molt bé.

OPCIÓ D. MIREIA AIXALÀ

☞ Vols veure com actua? Prem aquí.

La darrera aparició de Mireia Aixalà en la televisió, ha estat a la sèrie catalana *Les de l'hoquei* però fa no res també la podíem veure fent teatre a *L'habitació del costat*. ***Per què ella?*** A la xarxa no es troba fàcilment la seva edat però, sigui com sigui, és una edat que s'ajustaria al que busquem. A més, és un perfil que físicament s'assembla molt a Marçal. Pel que fa a l'accent, el podria treballar força. Un dels precedents que tenim és l'accent lleidatà que va fer a la sèrie *Lo Cartanyà*, un accent més aviat en to humorístic però que evidencia la flexibilitat que podria tenir Aixalà.

OPCIÓ E. MARGARIDA MINGUILLÓN

24 de febrer de 1947 (**edat: 72 anys**)

☞ Vols veure com actua? Prem aquí.

És una actriu mítica de les sèries de la televisió catalana. Primer, amb *Poblenou* i després amb *El cor de la ciutat* ens ha deixat moment de televisió molts mítics. ***Per què ella?*** El perfil de Margarida Minguillón és, potser, el perfil més arriscat de tots perquè és el perfil d'edat més gran. 72 anys són, potser, massa anys. A això, també se li suma l'inconvenient que, com que és una actriu molt popular a Catalunya, la gent hi veuria més altres personatges que ha fet l'actriu, que no pas a Marçal. El que m'ha fet incloure-la, però, és la segona imatge, que respon a quan era més jove, per la seva semblança amb la marçal de 45 anys que volem evocar.

OPCIÓ F. CARLOTA OLCINA

21 de juny de 1983 (**edat: 35 anys**)

👉 Vols veure com actua? Prem aquí.

Ha fet parada a moltes sèries de televisió. *El cor de la ciutat*, *Gran Reserva. El Origen*, *Amar en tiempos revueltos*, i més recentment a *Merlí*. Però, per si alguna feina ha destacat últimament és per l'obra de teatre *L'habitació del costat*. ***Per què ella?*** Ben senzill. Tot i que, potser sigui una mica jove, pel seu aspecte, que s'apropa molt al de Marçal i també per la manera de pronunciar sons com la "s" o la "ll", que eren tan característics de la poeta.

OPCIÓ G. MARCIA CISTERÓ

1972 (**edat: 47 anys**)

☞ Vols veure com actua? Prem aquí.

Li arriba la fama amb l'obra de teatre *Sopa de pollastre amb ordi*, amb la qual va guanyar un Premi Butaca. ***Per què ella?*** El seu aspecte recorda molt al de Marçal; els ulls, el nas, els llavis en particular. A més, per edat encaixa perfectament amb el paper. Hi ha un inconvenient, però. Té una dentadura molt peculiar i això podria ser un element distorsionador de cara a aconseguir el personatge de Marçal. L'última paraula la tindria caracterització.

OPCIÓ H. HELENA MIQUEL

2 de maig de 1972 (**edat: 47 anys**)

☞ Vols veure com actua? Prem aquí.

És actriu i cantant. Va debutar al món del cinema amb El idioma imposiblei des d'aleshores ha fet vàries aparicions tant al cinema com a la televisió. ***Per què ella?*** Helena Miquel té un aspecte força semblant al de Marçal, per això seria una de les candidates a representar-la. Per la melena, per la finesa de la cara i per la suavitat de la veu. A més, l'edat és idònia perquè la Maria-Mercè Marçal que volem evocar té 43 anys i Miquel en té 47.

OPCIÓ I. MAR DEL HOYO

1985 (**edat: 34 anys**)

☞ Vols veure com actua? Prem aquí.

Darrerament més coneguda pel seu personatge a la sèrie catalana *Merlí* però ja despuntant amb l'aclamada *Barcelona, nit d'estiu*, Mar del Hoyo podria ser una bona candidata. ***Per què ella?*** Amb Mar del Hoyo passa el mateix que amb Bruna Cusí. És una actriu jove per encarnar una Marçal de 43 anys però res que no es pugui arreglar amb una bona caracterització. La veu és molt semblant a la de Marçal i també té aquesta tendresa que desprenia Marçal.

OPCIÓ J. ARIADNA GIL

23 de gener de 1969 (**edat: 50 anys**)

☞ Vols veure com actua? Prem aquí.

Ariadna Gil és una gran actriu. Va començar de ben jove, amb la pel·lícula “Lola”, de Bigas Luna i des d’aleshores ha destacat pels seus papers a “Soldados de Salamina”, “Libertarias” i “Belle Époque”. ***Per què ella?*** Perquè la edat és ideal, té aquesta calma i aplom que tenia Marçal i físicament té una cara molt fina que també s’assembla molt a la de la poeta.

PER ENTRAR EN EL PAPER...

L'actriu que encarni la poeta haurà de saber ben bé com era Maria-Mercè Marçal. És per això que, per tal de començar a entrar en el paper, resumim la poeta en alguns dels trets que la caracteritzen, especialment.

Com era Maria-Mercè Marçal?

INTENSA.

"Si un tema li interessava s'hi llançava fins i tot amb el cos, el temps desapareixia" (Julià 2017, 62).

APASSIONADA.

"Pilar Macià recorda que la Mercè era molt «apassionada». «Sempre estava enamorada d'algú o altre»" (Julià 2017, 173).

VITAL.

"M'esforço no pas a sobreviure, sinó a viure. Espero aconseguir establir un pacte, una treva, o una cosa similar, amb la meva malaltia. Tot és, tanmateix, força difícil! Però sota les llambordes, la platja... oi?" Maria-Mercè Marçal.

AMB UNA GRAN CAPACITAT D'ABSTRACCIÓ.

Tothom que l'ha conegut en destaca aquesta qualitat. "Tenia molta capacitat per concentrar-se en allò que li interessava", confessa Maria-Cinta Portillo, amistat de la segona dècada dels anys setanta.

TÍMIDA, CURIOSA.

“Podia arribar a ser d’una ironia esmolada, tallant, per tornar a la timidesa primer i tot seguit a la curiositat voraç, impacient, quan trobava interlocució, interès, amistat” Mercè Ibarz.

BONA ORADORA I AMB GRAN CAPACITAT D’ESCOLTA.

“Aleix Creus (...) la recorda com una gran oradora, amb una imatge dolça i un discurs persuasiu, molt allunyat dels habituals de la gent de partit” (Julià 2017, 196).

Font: Fundació Maria-Mercè Marçal.

FACETA COL·LECTIVA

Mercè Ibarz, a Sota el signe del drac: Proses 1985-1997 (2004, 8) destaca la “faceta col·lectiva de Maria-Mercè Marçal, que va acudir sempre als convits del seu públic divers, ja fos un col·lectiu feminista, un institut o una escola, un grup de lesbianes, un jurat de poesia, una universitat, un club d’escriptors, un casal de barri o una vila en festa”.

EXIGENT.

Amb la literatura, amb la llengua, amb la seva feina.

INTERPRETACIÓ

Un cop feta una presentació inicial, l'actriu haurà d'entrar ben a fons amb el personatge en qüestió per tal de dotar de credibilitat la interpretació. Maria-Mercè Marçal tenia una manera molt peculiar de parlar. Sempre ho feia amb serenitat, atenció i una gran capacitat d'escolta i interès per l'altre. L'envoltava, alhora, una certa atmosfera de timidesa i, sempre, amb un somriure a la cara. Per tal d'aconseguir captar tot aquest tarannà que l'envoltava, analitzarem un seguit de recursos que ajudaran l'actriu a configurar un retrat fidedigne de l'actitud que mantenia Maria-Mercè Marçal, sobretot en la cara més pública. Les estrelles que acompanyen el nom del recurs indiquen la seva importància: cinc estrelles remarquen l'extrema importància del document i el fan imprescindible, I per contra, com menys estrelles, menor serà la informació que aporta el document.

1. **El programa *Cuca de llum* (VÍDEO) ★★★★★**

Aquí Marçal hi apareix amb l'Heura i parla de la maternitat. Hi recita el poema «Heura que m'envaeixes el ventre i la follia!...» i s'hi intercalen imatges d'ella amb la seva filla. Aquest recurs és interessant per a captar com són els seus moviments i, sobretot, l'accent de la poeta. És especialment característica la manera com pronuncia les "s" i les "ll". En el cas de la primera, és una "s" suau, sembla que deixi passar més aire de l'habitual entre les dents per a aconseguir que soni així. A partir del minut 3:00, Maria-Mercè Marçal ja no torna a aparèixer. Una **Marina Rossell** jovenissima interpreta *Cançó de fer camí* musicada amb guitarra. Cançó, que per cert, Marçal va dedicar especialment a la cantautora.

Accessible aquí:

☞ ENLLAÇ

2. **Entrevista al programa *Literal*, de La 2 (VÍDEO) ★★★★★**

Aquí ens trobem amb una entrevista que li fa el cantautor Raimon a la poeta, l'any 1992. Com indiquen les estrelles, és un dels documents més importants perquè és una entrevista de gairebé mitja hora en la qual l'actriu podrà captar gestos, manera de parlar i actitud. Aquesta conversa ens mostra una Maria-Mercè tímida, que respon amb un senzill «hola» a la benvinguda de Raimon i que s'entrebanca a l'hora d'acomiadar-se. És, alhora, una Mercè dolça, atenta i amb molt d'encant.

ACTITUD. El posat de Marçal durant l'entrevista és fixe. No es mou massa i les espatlles semblen bastant rectes en tot moment. De fet, les mans tampoc no les mou massa però sí una mica més que les espatlles. Les descansa a sobre dels reposabraços i només en algun moment concret apareixen dins del pla tancat. Un dels moviments de mans més peculiars és el que la porta a estendre-les les dues. El veiem a la imatge inferior.

Riu bastant, i d'una manera sincera, però alhora és tímida i reservada. Té una mirada enlluernadora i un cert encant a l'hora de parlar. En alguna ocasió, quan Raimon està explicant, assenteix el cap en tres sacsejades ràpides i se'l mira en tot moment, molt atentament. Un dels trets facials que més destaca és que té tendència a aixecar la cella esquerra.

EXPRESSIONS. Les expressions que més utilitza són: «és clar», «bé», «vaja», «doncs» i es refereix als homes amb el determinant «en». "En Jaume Medina", "En Joan Brossa", "En Jesús Montcada".

VESTUARI. Vesteix molt elegant i a la seva manera. Llueix una brusa d'un estampat de flors entre *hippie* i elegant. Portar bijuteria era un fet molt habitual en ella. En aquest cas, porta un anell daurat al dit petit esquerre i unes arracades de perla.

ACCENT. És una de les peculiaritats més importants de Marçal. A banda de marcar molt les "ll" i les "s", fa moltes vocals neutres i s'hi observa un deix de Lleida però sense ser gens exagerat. Trobar l'accent just és un dels aspectes clau per aconseguir el personatge.

Al final de l'entrevista recita dos poemes: VI de la secció «Foguera Joana» de *Bruixa de dol* i l'últim poema de *Desglaç*, amb la mateixa timidesa i dolçor. Trets que, per cert, manté durant tota l'entrevista.

Accessible aquí:
☞ ENLLAÇ

3. **Maria Mercè Marçal recita *El meu amor sense casa* (VÍDEO) ★★★**

És un dels pocs vídeos públics en què la poeta recita un poema propi. És molt peculiar la manera com recita. Per la timidesa, la seriositat, la concentració i la calma amb què ho fa.

Accessible aquí:

☞ ENLLAÇ

4. **Maria-Mercè Marçal parla sobre poesia (VÍDEO) ★★★★★**

En aquest document, ens trobem amb una Maria-Mercè Marçal més seriosa i concentrada però que no perd aquest mig somriure que se li escapa de tant en tant i la timidesa permanent. Tal i com passa a l'entrevista que li fa Raimon, Marçal té els braços recolzats i només mou les espatlles, lleument, i en alguna ocasió, les mans. No cal dir també, que gran part de la importància d'aquest recurs rau en la captació de la parla de la poeta —la veu sembla que parli des de les entranyes—, que tenia una pronúncia molt peculiar.

Accessible aquí:

☞ ENLLAÇ

5. **Maria-Mercè Marçal rep el Premi Prudenci Bertrana (VÍDEO) ★★★**

En aquest vídeo, Maria-Mercè Marçal rep el Premi Prudenci Bertrana per *La passió segons Renée Vivien*. Ens trobem amb una Marçal més emocionada de l'habitual.

Accessible aquí:

☞ ENLLAÇ

6. **Pel·lícula *Ferida arrel: Maria-Mercè Marçal* (VÍDEO) ★★**

Segons paraules de la Fundació Maria-Mercè Marçal, es tracta d'una "pel·lícula col·lectiva que s'estrena el juny de 2012 en la 20ª edició de la Mostra Internacional de Films de Dones, a la Filmoteca de Catalunya". Aquest film "consta de 22 peces que tenen l'objectiu de traslladar el món marçalià en imatges". Dones directores que han fet curtmetratges sobre l'obra i vida de Marçal.

Un fragment, accessible aquí:

☞ ENLLAÇ

En aquests curts hi surten testimonis de persones que la van conèixer, que expliquen actituds que tenia la poeta. Per exemple:

- "Quan entrava al centre [a l'Institut Boscà], sempre **era com silenciosa**, **com si no li toquessin els peus a terra**. Anava absorta en els seus pensaments i es dirigia als seus seminaris de català, que estaven al fons del passadís, a mà esquerra".
- "Una escena que molta gent pot recordar és a la sala de professors, plena d'exàmens, amb el bolígraf vermell a la mà, llegint. Ja podíem estar xerrant tots que ella estava **concentrada en el que feia**. Però tenia aquest somriure i com una **espurna als ulls de complicitat**.

Aquesta pel·lícula no es troba completa a la xarxa però a través de la pàgina web de la Fundació Maria-Mercè Marçal es pot demanar un passi i visualitzar-la. Per accedir-hi, prem aquí.

7. Maria-Mercè Marçal recita "Aquella part de mi..." (ÀUDIO) ★★

Un recurs més que ens serveix per escoltar la pronúncia de la poeta en diverses paraules.

Accessible aquí:
☞ ENLLAÇ

8. Entrevista a *Aquí la poesia*, de Ràdio Estudi, el març de 1993 (ÀUDIO) ★★★★

Parla de feminisme —de feminismes, segons puntualitza la poeta—, de les tasques de la llar, del sostre de vidre, entre d'altres. I recita els poemes *Brida*, els poemes II, IV, VII, IX, XII de l'apartat «Foc de pales» i *Vuit de març* de *Bruixa de dol*. D'aquí, en podem extreure com empra l'expressió "eh", al darrer d'algunes paraules. També les expressions «en tot cas» i «jo crec».

Les persones que van conèixer Maria-Mercè Marçal destaquen, sobretot, la capacitat que tenia per escoltar l'altre, entendre'l i donar-li arguments propis quan es trobaven punts de vista contraris. Aquesta entrevista n'és un gran exemple perquè el paper que adopta l'entrevistadora sembla més encaminat a rebatre la poeta tot un seguit de qüestions del moviment feminista que no pas a fer-li preguntes. De fet, no entren a parlar en temes de la seva obra, més enllà dels poemes que recita Marçal. En canvi, tot i que tindria motius per mostrar-se ofesa no ho fa i intenta, en tot moment, entendre les qüestions que li planteja l'entrevistadora, trobar els punts d'acord i fer-li entendre el seu punt de vista.

Accessible aquí:

☞ ENLLAÇ

9. Entrevista a Catalunya Ràdio amb Guillermina Motta (ÀUDIO) ★★★★★

Aquesta entrevista és molt important per aconseguir trobar l'accent, perquè és molt característic. Hi descriu el seu accent, com un accent "barrejat". Perquè l'accent del seu pare era, més aviat, de l'Anoia. Així mateix, té una manera de parlar de molt endins. Sembla com si li costés. També és molt característica la manera com diu «Sí» i la manera com prouncia les jotes de principi de paraula, per exemple «jo».

EXPRESSIONS. Les expressions que més fa servir són: «és a dir», «tot just», «en canvi», «aspecte» i «diversos».

Accessible aquí:

☞ ENLLAÇ

10. Entrevista al programa *Solcant l'aire*, a Ràdio Sant Boi, el 22 de novembre de l'any 1980 (ÀUDIO) ★★★

En aquesta entrevista parla molt sobre la seva obra i sobre el fet de ser poeta. Perquè prefereix la terminologia poeta a poetessa. Aquí escoltem una Maria-Mercè Marçal embarassada, que deixa molts punts suspensius en les seves respostes i no saps mai si ha acabat de parlar o no. És interessant, un cop més, per la manera com pronuncia les paraules.

Accessible aquí:

☞ ENLLAÇ

11. Els qui la van conèixer, la descriuen (TEXT) ★★★★

MERCÈ IBARZ. Al pròleg del llibre *Sota el signe del drac: Proses 1985-1997* defineix una Marçal amb captenimentafable i discret i una veu pausadament apassionada que podia arribar a ser d'una ironia esmolada, tallant, per tornar a la timidesa primer i tot seguit a la curiositat voraç, impacient, quan trobava interlocució, interès, amistat" (2004, 7- 8).

CINTA MASSIP. Remarca la parla. "Ella és d'Ivars. La llengua dels poble és molt rica. A més a més, és molt llegida i, per tant, hi ha molta capa d'adquisicions. La llengua seria rica, no gens convencional —no del català central— i precisa —no hi havia res banal amb el seu parlar; parlava molt però anava al pinyol de les coses i no hi havia res que fos de sobres—".

FINA LLORCA. "La veu és molt important. Perquè la tenia molt característica".

MARIA CINTA PORTILLO. Destaca un aire llànguid però intens i un posat seriós i concentrat. "La veu, la cadència, la prosòdia, el moviment, aquell aplom… Amb l'aplom la Sílvia Munt. Terra i núvols!"

XAVIER BRU DE SALA. Diu que "era tímida i tenia aquest fons de timidesa però no era reservada. No era una persona molt segura i això és una avantatge perquè no puges en un pedestal. Estava molt oberta a la curiositat. Del que ja sabia i tenia incorporat no. Per exemple, no es recrearia amb la [Renée] Vivien. Tenia aquesta capacitat de mutació, d'entusiasme per les coses noves. L'aliment no era mai la repetició. Ara estaria buscant nous autors. S'intertessaria per noves poetesses".

HEURA MARÇAL. "Era algú que tenia un interès per tot allò que era popular, no només per la cançó popular i tradicional, sinó també per la gent en general. No era un escriptora en la torre d'ivori… Tot el contrari. Ella, en realitat, a les converses crec que també estava fent literatura mentre parlava. Era com una molt inspirador per a ella. (...) Tenia un interès especial per conèixer diferents caràcters i maneres de ser. El contacte persona persona era molt important. I l'intel·lectualitzava. Era molt propera en general. Podia connectar amb bastanta gent. Era bastant sociable".

12. Quina actitud tindria amb mi, durant l'entrevista? (TEXT) ★★★★★

MARIA CINTA PORTILLO. "Era molt seriosa quan es posava a treballar, però també molt càlida. Cada dona i cada persona era, per a ella, un univers. T'hagués dedicat molta atenció i hagués volgut saber quina és la intersecció entre tu i ella. T'hauria rebut amb molta acceptació per la novetat d'un ésser nou".

CINTA MASSIP. "T'escoltaria molt i t'explicaria moltes coses. Era molt empàtica, la Mercè. Tenia una capacitat immensa d'escoltar, que això no és tan usual. I a més a més, de seduir, d'engrescar, de donar, era molt generosa. Aquest contacte amb una persona d'una altra generació, segur que era molt estimulant per a ella. Mostraria curiositat. Molta. Com que tenia una escolta preciosa, aquesta cosa de la curiositat hi era i a part d'això, l'encanteri que significava quan es posava a parlar".

XAVIER BRU DE SALA. " Oberta. Curiosa. No era tancada. Gens tancada".

HEURA MARÇAL. “Ella estaria encantada de quedar amb tu. En general, estava molt oberta a les persones que manifestessin interès per conèixer-la o per convidar-la… Fins i tot en pobles perduts pel no res, si notava que hi havia unes ganes de veritat, no tenia cap problema d’agafar el cotxe i anar-hi”.

UNA DONA, HO SÉ PROU, SE'N RECORDARÀ

L'entrevista mai vista a Maria-Mercè Marçal

Escrita per

Mercè Mondelo Villalba

Copyright © 2019

1. INT. MERCÈ MONDELO està a la cafeteria de la llibreria La Central del carrer Mallorca. Pren un cafè i a la taula hi té tot un piló de llibres i una tablet. L'agafa i es posa a mirar un vídeo. És una entrevista que li va fer Raimon a Maria-Mercè Marçal l'any 1992. Després, el video es veu sencer, de manera que es pot veure a pantalla completa un fragment d'aquella entrevista.

VTR. ENTRA VÍDEO. Entrevista al programa *Literal*.

VTR. ACABA VÍDEO.

MERCÈ MONDELO passeja per la llibreria i va agafant llibres de Maria-Mercè Marçal. Els fulleja. Mentrestant, sona la veu en off.

MERCÈ MONDELO:

VEU EN OFF. Ens separen uns quants anys d'edat i en vida només vam coincidir dos anys. Jo vaig néixer l'any 1996 i ella va morir, amb 45 anys, el 1998. El que passarà avui no té cap mena d'explicació però és tan magnífic que no penso buscar-ne cap. Faré com fa el protagonista de "Midnight in Paris" i em deixaré portar per l'impossible.

Som al segle XXI i avui el periodisme em concedeix un regal brillant. Avui entrevisto a la gran poeta… Maria-Mercè Marçal.

Ja arribat l'hora. MERCÈ MONDELO es troba amb MARIA-MERCÈ MARÇAL.

MERCÈ MONDELO:

Maria-Mercè Marçal, bon dia! Un plaer trobar-te.

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

(tímida, curiosa i somrient)

Bon dia! Què et porta a voler conversar amb mi?[1]

MERCÈ MONDELO:

Has de saber que avui en dia la teva figura està més vigent que mai perquè moltes de les coses que tu vas reivindicar en el seu moment —l'alliberament dels Països Catalans o el feminisme, per exemple— estan en plena efervescència. Per això, he cregut que seria molt interessant entrevistar-te.

MARIA-MERCÈ MARÇAL i MERCÈ MONDELO van caminant per la llibreria mentre conversen.

MERCÈ MONDELO:

T'he volgut citar aquí a La Central per ensenyar-te que els teus llibres estan més vius que mai. M'acompanyes?

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

(tímida i expectant)

Som-hi…

Llengua abolida, la poesia completa de Maria-Mercè Marçal a la secció de poesia de la llibreria La Central del C/ Mallorca. Font: Elaboració pròpia.

[1] Maria Cinta Portillo, amistat de Maria-Mercè Marçal durant la dècada dels setanta, considera que a l'entrevista "t'hagués dedicat molta atenció i hagués volgut saber quina és la intersecció entre tu i ella. T'hauria rebut amb molta acceptació per la novetat d'un ésser nou". I és que, de fet, gent que la va conèixer diu que era molt curiosa. Xavier Bru de Sala i Mercè Ibarz, per exemple.

MERCÈ MONDELO:

Mira, a la secció de poesia hi ha el recull de la teva poesia completa.

MERCÈ MONDELO agafa el llibre i llegeix el títol.

Llengua abolida. Per què, llengua abolida?
(apartant els ulls del llibre i girant-se cap a ella)

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

No sé ara… Potser m'hauràs de posar una mica al dia però… Durant molts anys els mestres literaris de les dones escriptores han estat, en principi, homes escriptors[2]. De fet, jo quan vaig començar a escriure poesia estava absolutament immersa en un context poètic masculí, eh. El meu primer llibre de poemes —tot i el títol, *Cau de llunes*, de ressonàncies simbòliques més, diguem-ne «femenines»— és farcit de citacions de poetes que admirava —i admiro—, curiosament tots homes. Mira, fins i tot, poemes de clares connotacions reivindicatives feministes, tenen com a punt de referència el masculí.[3]

CÀIRON. Amb 24 anys, Maria-Mercè Marçal va ser la primera dona a guanyar el Premi Carles Riba de Poesia amb el poemari *Cau de llunes*, el seu primer llibre.

MERCÈ MONDELO obre el llibre *Llengua abolida* per la part de *Cau de Llunes* i diu els noms a què es refereix Marçal mentre els va buscant, tot fullejant les primeres pàgines.

[2] Extret de l'article «Llengua abolida: Poesia, gènere, identitat» inclòs al llibre *Sota el signe del drac: Proses 1985-1997*. El fragment és aquest: "És que les institucions segueixen essent masculines, i la Literatura és una institució. Això té com a conseqüència que els mestres literaris de les dones escriptores han estat, en principi, homes escriptors" (2004, 192).

[3] Extret de l'article «Llengua abolida: Poesia, gènere, identitat» inclòs al llibre *Sota el signe del drac: Proses 1985-1997*. El fragment és aquest: "Vaig començar a escriure poesia absolutament immersa en un context poètic masculí. El meu primer llibre de poemes —tot i el títol, *Cau de llunes*, de ressonàncies simbòliques més «femenines»— és farcit de ditacions de poetes que admirava —i admiro— curiosament tots homes. Fins i tot dos poemes de clares connotacions reivindicatives feministes, tenen com a punt de referència el masculí" (2004, 193).

MERCÈ MONDELO:

Ausiàs March, Miquel Martí i Pol, Joan Brossa, Joan Salvat Papasseit,...

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

J.V. Foix, Vicent Andrés Estellés,...
Llengua abolida és la parla de la dona. Una llengua que ha estat inferioritzada durant segles, abolida de les instàncies de poder…[4]

MERCÈ MONDELO:

De fet, és al teu segon poemari, *Bruixa de dol*, que tu te n'adones d'això i tractes el tema de la identitat, amb una segona Divisa.

CÀIRON. *Bruixa de dol* és el segon poemari de Maria-Mercè Marçal. Va sortir publicat l'any 1979 i va ser un èxit de vendes.

Busca en la poesia completa *Bruixa de dol* i la llegeix.

MERCÈ MONDELO:

Emmarco amb quatre fustes un pany de cel i el penjo a la paret. Jo tinc un nom i amb guix l'escric a sota.

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

Sí… «Jo tinc un nom» és una afirmació de la meva identitat una mica paradoxal perquè, de fet, el nom és un senyal molt lligat al que seria precisament, el domini masculí, no?... En aquesta societat, la dona no té nom; en tot cas, en té un que no es transmet als fills. Llavors afirmo el nom, i en un altre lloc parlo d'un «nom ferit», o una cosa així… És a dir, un nom que d'alguna manera tens consciència que està esborrat i l'has d'afirmar. Com que el nom pertany, clarament, al terreny de la

[4] Extret de l'article «Llengua abolida: Poesia, gènere, identitat» inclòs al llibre *Sota el signe del drac: Proses 1985-1997*. El fragment és aquest: "Sovint, la mateixa llengua —una llengua que ha estat inferioritzada durant segles, abolida de les instàncies de poder i, en certa manera, doncs «feminitzada»...— se'm torna, així i tot, hostil" (2004, 193-194).

cultura… el fet de dir-ho és reivindicar aquest nom, perquè representa el que no és…[5]

MERCÈ MONDELO:

I, per què costa tant d'entendre, això, Mercè? Sembla que a dia d'avui, encara costa d'entendre aquesta mena d'opressió que pateix la dona…

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

Mira,t'ho explicaré amb una comparació. Ser dona i parlar una llengua minoritzada s'assemblen molt perquè des de fora, hi ha la mateixa incomprensió. A Madrid, per exemple, no entenien el problema del català de la mateixa manera que alguns homes no entenen les reivindicacions feministes d'avui, suposo. Formalment són situacions resoltes, però a la pràctica és una altra història…[6] Tu ho sabràs de primera mà…

MERCÈ MONDELO:

Amb el llibre *Bruixa de dol* et vas convertir en una veu consolidada de les lletres catalanes, et van incloure a diverses antologies i va ser tot un èxit de vendes! D'això, aquest any, en fa 40 anys… Va deixar petjada la Maria-Mercè d'aquell temps eh...

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

(al principi, rient)

Si t'he de ser franca, és el llibre que sento més llunyà… Però tinc molta simpatia per aquest llibre i per aquella dona de vint-i-set anys que el va escriure quan estrenava el món i la solitud —conscient— dins i fora de l'amor… I que es creia bruixa… I no només com a metàfora! (riu) Perquè durant diversos anys vaig tirar les cartes del tarot… Però també

[5] Extret d'una resposta que va donar Marçal a l'entrevista que li va fer Anna Montero l'any 1987.

[6] Fragment extret del llibre *Dones rebels. Històries contra el silenci*, on hi surt Maria-Mercè Marçal. Aquí, el fragment: "Es compromet també amb l'alliberament nacional i creu que ser dona i parlar en una llengua minoritzada s'assemblen molt: «Des de fora hi ha la mateixa incomprensió. A Madrid no entenen el problema del català de la mateixa manera que alguns homes no entenen les reivindicacions feministes d'avui. Formalment són situacions resoltes, però a la pràctica és una altra història». (Torres, 116-117).

m'estimava les bruixes perquè eren rebels, víctimes i, malgrat tot, molt poderoses![7]

MERCÈ MONDELO:

Et sembla si donem una volta per la llibreria?

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

Sí, si us plau.

MERCÈ MONDELO i MARIA-MERCÈ MARÇAL se separen una mica i es dispersen. Cadascuna se'n va a mirar els llibres que l'interessen. En la mateixa planta de la llibreria, però en lleixes diferents. MERCÈ MONDELO troba un llibre i, sense aixecar la mirada i amb els ulls posats només al llibre que acaba de trobar la crida de lluny.

MERCÈ MONDELO:

Home! El llibre que acabo de trobar!!

MARIA-MERCÈ MARÇAL no la sent. S'ha quedat embadalida llegint un llibre i ha perdut el món de vista. MERCÈ MONDELO, en veure que no respon es gira per veure si hi és o, per contra, ha pujat a l'altra planta. Sí que hi és! MERCÈ MONDELO, quan se n'adona, deixa anar una rialla i, en un moviment ràpid, tanca els ulls i fa un gest de negació amb el cap com volent dir, aquesta dona no té remei! MARIA-MERCÈ MARÇAL està dreta, llegint un llibre i completament abstreta del seu voltant.

MERCÈ MONDELO:

VEU EN OFF. Maria-Mercè Marçal sentia una gran devoció pels llibres. Per a ella, llegir era una gran font de plaer i d'aliment. Era com de saciar una set de coneixement.[8] Els qui la van conèixer bé, expliquen que la poeta es podia llegir pràcticament tot un llibre dreta, en una llibreria. Deien que llegia molt i dormia poc[9]. De fet, tenia una gran capacitat

[7] Resposta extreta del llibre *El senyal de la pèrdua*, en què Maria-Mercè Marçal explica en una carta a Jean-Paul Goujon què significa per a ella, el llibre *Bruixa de dol* (2012, 124-125).

[8] Ho afirma Heura Marçal, filla de Maria-Mercè Marçal.

[9] Ho afirma la seva biògrafa, Lluïsa Julià.

d'abstreure's. A l'hora de llegir, al seu voltant era igual que passessin coses. Res no la destorbava.[10]

MERCÈ MONDELO decideix apropar-se cap a ella i li toca l'esquena.

MERCÈ MONDELO:

Et volia ensenyar un llibre que he trobat…

MARIA-MERCÈ MARÇAL està aclaparada al veure tants llibres.

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

(sorpresa i somrient)

És que estic, certament, sorpresa de veure que a La Central hi ha tants llibres de dones poetes, de feminisme…

MERCÈ MONDELO:

(no sap de què s'estranya)

Ui, te'n faries creus! Avui en dia aquest tema omple grans prestatges!

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

Clar... És que tu has de pensar que fa vint anys era impensable trobar aquests llibres aquí... A la nostra època si volíem llegir un llibre d'alguna poeta o escriptora en concret, ens en havíem d'anar a la Llibreria de les Dones[11]

MERCÈ MONDELO se sorprèn i segueix amb el que li volia dir fa una estona.

MERCÈ MONDELO:

Et volia comentar que m'he topat amb aquest llibre.

---

[10]Testimonis com Heura Marçal, filla, Fina Birulés, parella, i Lluïsa Julià, biògrafa i amiga, hi coincideixen.

[11] Fina Birulés imagina com reaccionaria Marçal, si la portés a la llibreria La Central. "Una cosa que la sorprendria seria que la portéssis a La Central i no a la Llibreria de les Dones, en el sentit que fa vint anys moltes d'aquestes poetes no es veien a les llibreries normals."

Saps què és això? És la teva biografia. L'ha feta la Lluïsa Julià…

MERCÈ MONDELO *porta a les mans un llibre; la biografia de la poeta.* Maria-Mercè Marçal: Una vida. Li dóna.

CÀIRON. *Maria-Mercè Marçal: Una vida* és, per ara, l'única biografia de la poeta. Es va publicar l'any 2017.

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

(emocionada)

Ostres… Amb la Lluïsa vam compartir molts moments… Vam crear el Comitè d'Escriptores… Volíem teixir una xarxa entre les escriptores, donar força a les nostres obres i impulsar accions de grup…[12]

MARIA-MERCÈ MARÇAL i MERCÈ MONDELO ara xerren assegudes, encara a la llibreria, amb llibres de fons.

MERCÈ MONDELO:

Clar que per biografia... La dels teus poemes. Perquè en el teu cas, clarament, els poemes són com una mena d'autobiografia, no?

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

Es podria dir així, sí… És veritat que els poemes són per a mi, més enllà oençà del seu possible valor estètic, com una altra memòria paral·lela.[13]

[12] Resposta inspirada en l'explicació que fa LLuïsa Julià del Comitè d'Escriptores: "Constituíem el més acostat a un «grup literari», amb una dinàmica pròpia i amb la intenció de teixir una xarxa entre nosaltres i amb altres escriptores que donés força a les nostres obres i a les accions del grup (2017, 402).

[13] Extret de *El senyal de la pèrdua*. La cita literal és la següent: «He intentat trobar-hi una explicació: els poemes són per a mi, més enllà oençà del seu possible valor estètic, com una altra memòria paral·lela -objectivada, fixada,a voltes "desactivada"- que manté lligams molt complexos amb el record, en el seu sentit estricte (...)» (2012, 127).

MERCÈ MONDELO:

Quin creus que ha estat el motor de la teva poesia? És a dir, allò que la fa possible…

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

De vegades, quan el que he viscut m'ha estat complicat o conflictiu o complex… Quan he necessitat, diguem-ne, entendre, aclarir… La poesia és una forma a través de la qual el que és fosc, s'ordena. És una mica com ordenar el caos. El caos sempre es dóna quan apareixen fantasies, fantasmes molt lligats a l'inconscient. Llavors, cal una íntima baralla amb el que seria la pròpia ombra. Aquesta mena de baralla amb la pròpia ombra penso que és el motor, l'origen, de la meva poesia.[14]

MERCÈ MONDELO:

Sempre has tingut clara la forma, abans de fer un poema?

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

No… En general, d'un determinat clima emotiu o vivencial, en surt un vers. I aquest vers et demana que el segueixis d'una manera o d'una altra. De fet, moltes vegades he començat un poema pensant que seria un sonet, i al final han estat dos quartets, per exemple.[15]

MERCÈ MONDELO:

Com t'hem d'imaginar escrivint? A mà, a màquina… Com?

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

(Riu)

Jo sempre he sigut molt anàrquica, en aquest sentit. Amb tot. Des de llapis fins a ordinador. Fins i tot, en la novel·la hi ha fragments que han estat escrits en llapis, bolígraf, ordinador, màquina d'escriure… Amb màquina d'escriure, però només un capítol perquè no m'agrada massa escriure a màquina,... Però sobretot, la poesia l'escric a mà.[16]

---

[14] Resposta extreta de l'entrevista que li va fer Anna Montero a Maria-Mercè Marçal l'any 1987.

[15] Resposta extreta de l'entrevista que li va fer Anna Montero a Maria-Mercè Marçal l'any 1987.

[16] Resposta extreta de l'entrevista que li va Guillermina Motta a Catalunya Ràdio l'any 1997.

MERCÈ MONDELO:

Saps què? Aquí no el trobarem perquè l'edició és molt limitada però la teva poesia també s'ha publicat en francès…

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

(Molt, molt il·lusionada)

Quina il·lusió! El francès… És la llengua estrangera que més estimo…[17] I la novel·la? Saps si també s'ha traduït al francès[18]

CÀIRON. *La passió segons Renée Vivien* és l'única novel·la de l'obra de Maria-Mercè Marçal. Va guanyar el Premi Carlemany de novel·la l'any 1994.

MERCÈ MONDELO:

No… Està pendent però encara no… A l'anglès sí! I, escolta, tu vas traduir moltes autores! Destaquen especialment les poetes russes Marina Tsvetàieva i Anna Akhmàtova… Li tens carinyo, a aquest llibre?

MERCÈ MONDELO té una tauleta al costat i agafa el llibre *Poema de la fi. Rèquiem i altres poemes* d'allà.

CÀIRON. *Poema de la fi. Rèquiem i altres poemes* és el llibre on Marçal va traduir les poetes Marina Tsvetàieva i Anna Akhmàtova.

[17] Resposta extreta d'una carta que envia Maria-Mercè Marçal a Jean-Paul Goujon, biògraf de Renée Vivien, recollida a *El senyal de la pèrdua* (2012, 120).

[18] En preguntar a Fina Birulés i Heura Marçal què diria la poeta, de veure que la seva poesia ha estat traduïda al francès, responen: "N'estaria molt contenta. Era molt francòfona. A part, de per qui les ha traduït, també! Llàstima que la novel·la no s'hagi traduït al francès… Costa una mica, no sé perquè…" D'aquí que Marçal es mostri interessada a saber si amb la novel·la ha passat el mateix.

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

(ho diu contenta i cofoia, responent sense treure els ulls del llibre, que té a les mans)

Sí… És un llibre que vaig traduir en col·laboració amb Mónica Zgustova, que ella era la que sabia rus… Jo només vaig fer de poeta (riu), és a dir, d'intentar que allò quedés com un poema, no? És un llibre que m'agrada molt… I, de fet, el recomano molt… Sí…[19]

El llibre de les poetes russes que va ajudar a traduir Marçal, en una prestatgeria de La Central. Font: Elaboració pròpia.

[19] Resposta inspirada en les declaracions que fa Marçal al programa *Al cap dels anys* de Catalunya Ràdio, quan l'entrevista Guillermina Motta, l'any 1997. El fragment és el següent: "Hi ha dos llibres amb els quals tinc una gran relació perquè els he traduït…Un és el Rèquiem de l'Anna Akhmàtova (...) Ho vaig fer en col·laboració amb Mónica Zgustova, que ella sí que és la que sabia rus… Jo allà feia de poeta, [riu] és a dir, d'intentar que allò quedés com un poema, no? El recomanaria perquè és un llibre molt bo, que arriba molt i és fàcil, com si diguéssim, és una poesia que a més, agafa el drama de l'estalinisme vist des d'una mare que té el fill a la presó… I l'altre, que és Poema de la fi, de Marina Tsvetàieva, és més difícil... És un poema llarg que relata una ruptura,... A mi m'agrada molt i personalment potser estic més a prop d'ella, de la Marina Tsvetàieva. Però depèn de com, recomanaria més el primer".

2. EXT. CARRERS COLINDANTS AL C/ DE LA MERCÈ DE SANTA COLOMA DE GRAMENET.

MARIA MERCÈ MARÇAL i MERCÈ MONDELO caminen l'una al costat de l'altra pels carrers colindants al carrer de la Mercè de Santa Coloma de Gramenet. Mentre caminen, van conversant.

MERCÈ MONDELO:

Tu avui en dia ets una icona del feminisme. Encara diries que ets feminista?

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

Doncs això potser m'ho hauries de dir tu…(riu)

MERCÈ MONDELO:

(sorpresa i aixecant les celles)
Jo? Per què?

MARIA-MERCÈ MARÇAL:

Vull dir que (riu)... no sé si cal ser-ho o no avui en dia… Jo era feminista perquè calia ser-ho i, com moltes dones suposo, espero el dia en que no calgui ser-ho… Em temo que avui en dia també cal, oi? Fa uns anys, em van arribar unes dades d'un informe de l'Organització Internacional del Treball que deia que les dones en tindríem per uns 475 anys de necessitar ser feministes…[20]

MERCÈ MONDELO:

(sorpresa i aixecant les celles)
Sembla que la cosa comença a canviar però la situació no és com per tirar coets, la veritat… Què diries que és el feminisme?

[20] Resposta inspirada en unes declaracions que va fer Maria-Mercè Marçal al programa Aquí la poesia de Ràdio Estudi. La resposta literal a la pregunta "Et definiries com a feminista?" és la següent: "Sí, el que passa és que, com moltes dones, esperem el moment en què no calgui ser feminista. Però segons les dades que m'han arribat fa poc, en tenim per temps... Perquè hi ha un informe de l'Organització Internacional del Treball, que diu que amb el ritme que es porta actualment, de la incorporació de les dones als llocs de treball i de responsabilitat, en tenim per uns 475 anys. Esperem que aquest temps s'acceleri una mica i podem deixar de dir-nos feministes...".